

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Кваліфікаційна робота

магістра

на тему **Формування професійної мобільності майбутнього викладача
закладу вищої освіти**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0110-з
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньої програми Педагогіка вищої школи
А. Д. Неділя

Керівник доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
к.пед.н., доцент Козич І. В.

Рецензент доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
к.психол.н., доцент Овсяннікова В. В.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Освітня програма Педагогіка вищої школи

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

д.пед.н., проф. О.І. Іваницький

« ____ » _____ 2021 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Неділі Анастасії Дмитрівні _____

1. Тема роботи Формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти

керівник роботи Козич Ірина Володимирівна, к.пед.н.

затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1137-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи вивчення філософської, соціологічної, психолого-педагогічної та науково-методичної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) проаналізувати теоретичні підходи до вивчення професійної мобільності у вітчизняній та зарубіжній науці; визначити сутність та структуру професійної мобільності викладача закладу вищої освіти; розглянути особливості формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти; експериментально дослідити процес формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) 4 рисунка, 5 таблиць

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Козич І.В., доцент		
Розділ 1	Козич І.В., доцент		
Розділ 2	Козич І.В., доцент		
Висновки	Козич І.В., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-лютий 2021 р.	Виконано
2	Робота з науковими джерелами	березень-квітень 2021 р.	Виконано
3	Написання вступу	травень 2021 р.	Виконано
4	Написання першого розділу	липень-вересень 2021 р.	Виконано
5	Написання другого розділу	вересень-жовтень 2021 р.	Виконано
6	Написання висновків	жовтень 2021 р.	Виконано
7	Оформлення списку джерел	листопад 2021 р.	Виконано
8	Проходження передзахисту	листопад 2021 р.	Виконано
9	Проходження нормоконтролю	листопад 2021 р.	Виконано
10	Захист	грудень 2021 р.	

Студент _____ А. Д. Неділя

Керівник роботи _____ І. В. Козич

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.В. Козич

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 102 сторінки, 4 рисунка, 5 таблиць, 95 джерел.

Об'єкт дослідження – професійна мобільність майбутнього викладача закладу вищої освіти.

Предмет дослідження – процес формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методiku формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти.

Методи дослідження: вивчення філософської, соціологічної, психолого-педагогічної та науково-методичної літератури; спостереження, бесіда, опитування, анкетування, методи математичної обробки даних.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що: досліджено професійну мобільність в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів як філософську, соціологічну, психологічну та педагогічну категорію; уточнено і конкретизовано сутність поняття «професійна мобільність викладача закладу вищої освіти»; визначено критерії та показники сформованості професійної мобільності майбутніх викладачів закладу вищої освіти.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці та впровадженні курсу для поліпшення процесу формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти.

Матеріали роботи можуть бути використані при організації процесу формування професійної мобільності майбутніх викладачів у ЗВО та у системі післядипломної педагогічної освіти з метою підвищення кваліфікації педагогів.

Ключові слова: МОБІЛЬНІСТЬ, ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ, СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ, ТРУДОВА МОБІЛЬНІСТЬ, ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ, ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА, ФАХОВА ПІДГОТОВКА ВИКЛАДАЧА.

SUMMARY

Nedilia A. D. Formation of Professional Mobility of the Potential Teacher of Higher Education Institution.

The work is presented on 102 pages of printed text, contains 5 tables, 4 figures. The list of references includes 96 sources, 3 of them in foreign language.

The object of the study: professional mobility of a future teacher of a higher education institution.

Subject of research: the process of forming the professional mobility of the future teacher of higher education.

The purpose of the study: to theoretically substantiate and experimentally test the method of forming the professional mobility of the future teacher of higher education.

The paper analyzes the theoretical approaches to the study of professional mobility in domestic and foreign science; the essence and structure of professional mobility of a teacher of a higher education institution are determined; features of formation of professional mobility of the future teacher of higher education institution are considered; the process of formation of professional mobility of the future teacher of higher education institution is experimentally investigated.

The scientific novelty of the study lies in the study of professional mobility in the context of globalization and integration processes as a philosophical, sociological, psychological and pedagogical category; clarified and concretized the essence of the concept of "professional mobility of a teacher of higher education"; defined criteria and indicators of professional mobility of future teachers of higher education.

Key words: mobility, professional mobility, social mobility, labor mobility, professional mobility of a teacher of a higher education institution, professional and pedagogical education, professional training of the teacher.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ	12
1.1. Теоретичні підходи до вивчення професійної мобільності у вітчизняній та зарубіжній науці.....	12
1.2. Професійна мобільність викладача закладу вищої освіти: сутність та структура.....	35
1.3. Особливості формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти	55
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	67
2.1. Методика та організація проведення експериментальної роботи.....	67
2.2. Експериментальна перевірка ефективності формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти.....	73
ВИСНОВКИ.....	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	94

ВСТУП

Актуальність дослідження. Однією з найбільш характерних особливостей сучасного етапу розвитку людського суспільства є безперервно наростаюча інтенсивність і динамічність різномасштабних і різноспрямованих змін, які глобально охоплюють всі сфери і процеси життєдіяльності людей. Сучасна людина живе в умовах швидкоплинного світу, а процеси глобалізації та інтеграції ставлять її перед необхідністю постійно бути готовою до переміщення в соціальному просторі, легко адаптуватися до мінливих умов і гнучко взаємодіяти з різними культурними та соціальними системами та суб'єктами. Розвиток передових технологій, нововведень у професійний і соціальний світ є поштовхом до появи нових престижних професій, що вимагають високої кваліфікації та спеціальної підготовки.

Практика останніх років свідчить, що в умовах нових для України соціально-економічних відносин педагогічна наука не може не порушувати питання професійної мобільності спеціалістів, оскільки ринок праці висуває підвищені вимоги до якості підготовки молодих фахівців, спроможних до конкурентної боротьби за робочі місця. Отже, одним із найважливіших завдань стає таке реформування навчального процесу, збагачення його рекомендованими наукою педагогічними технологіями, щоб він усебічно сприяв високій ефективності навчання студентів.

В умовах глобалізації суспільних проблем, що призводять до формування сучасного інформаційного суспільства, виникають нові види діяльності, які ставлять людей перед необхідністю мобільно реагувати на зміни особливо в ситуації невизначеності та ризику. Водночас і сама людина поступово все більше усвідомлює самоцінність й унікальність, свою роль у трансформації суспільства та його конструюванні. Образ сучасної людини асоціюється з образом людини, спроможної «вибудувати своє життя». Сучасна людина повинна мати внутрішню гнучкість, різноманітні інтереси, розуміти цінність

самовдосконалення. Саме цими якостями має бути наділений працівник сучасної педагогічної сфери.

На сьогоднішній день вища освіта залишається затребуваною у суспільстві, але орієнтація на підготовку простого спеціаліста сьогодні вже недостатня. Важливо звернути увагу на розвиток особистості, здатної гнучко реагувати на постійно змінюючіся умови, що відрізняється винахідливістю, мобільністю, динамізмом, конструктивністю, розвиненим почуттям відповідальності у професійній діяльності. Особливе значення цей підхід набуває при підготовці майбутнього викладача закладу вищої освіти, так як в сучасній вищій педагогічній школі все більше визнання отримують концепції, в яких пріоритети відводяться цілісному становленню і розвитку особистості майбутнього викладача, формування готовності бути мобільним у професійній діяльності за рахунок переведення студента з позиції виконавця у позицію активно діючих суб'єктів.

Проведений нами аналіз сучасного стану досліджень проблеми професійно-педагогічної освіти (А. Брушлинський, І. Зимня, І. Ісаєв, А. Маркова, Г. Мітіна, П. Щедровицький та інші) і практики підготовки майбутнього викладача закладу вищої освіти свідчить про зростаючий інтерес учених до проблеми суб'єктної активності як найважливішої умови забезпечення якості підготовки фахівця, здатного проявити мобільність у професійній діяльності.

Як показали дослідження О. Бодальова, Н. Переломової, М. Пряжникова, В. Сластеніна та ін., сьогодні особистісно-діяльнісна природа професіоналізму розглядається як якісна характеристика суб'єкта діяльності і особистості педагога. Проблема суб'єктної активності як основи професійної мобільності стала предметом уваги порівняно недавно, хоча значний внесок у розвиток уявлень про суб'єктну активність внесли Б. Ананьєв, Л. Виготський, А. Леонт'єв, В. Петровський та інші, відзначаючи в якості рушійної сили розвитку усвідомлення студентом своєї індивідуальної неповторності.

Значну увагу дослідженню проблеми готовності особистості до

самореалізації та мобільності приділяли психологи (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Г. Вайзер, П. Горностай, Ю. Дворецька, І. Зимня, Є. Клімов, М. Кліщевська, А. Маркова, М. Пряжников, С. Рубінштейн, П. Шавир та інші).

Основні підходи до визначення професійної мобільності та її складових проаналізовано О. Амосовою, С. Батишевим, Ю. Калиновським, І. Мацкуляк, В. Томашкевичем, І. Удаловою та інші.

Вагомий внесок в обґрунтування теоретичних засад формування професійної мобільності фахівців з середньою та вищою освітою зробили педагоги-науковці: Л. Амірова, А. Ващенко, Л. Горюнова, В. Дюніна, Б. Ігошев, Ю. Калиновський, Н. Кожемякіна, О. Нікітіна та ін. Умови формування професійної мобільності викладача вищої школи та майбутнього викладача розкрито в працях Л. Амірової, І. Нікуліної, Л. Горюнової, Ю. Дворецької, Б. Ігошева, О. Нікітіної, Р. Пріми, В. Сластьоніна та інші. Проте проблема формування професійної мобільності майбутніх викладачів закладів вищої освіти у нових соціально-економічних умовах потребує більш глибокого вивчення.

Враховуючи викладене вище, темою магістерського дослідження було обрано «Формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти».

Об'єкт дослідження – професійна мобільність майбутнього викладача закладу вищої освіти.

Предмет дослідження – процес формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методіку формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення професійної мобільності у вітчизняній та зарубіжній науці.
2. Визначити сутність та структуру професійної мобільності викладача

закладу вищої освіти.

3. Розглянути особливості формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти.

4. Експериментально дослідити процес формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти.

Теоретичну основу дослідження становлять: положення, обґрунтовані філософами, соціологами, психологами та педагогами, у яких відображено виникнення, становлення та розвиток проблеми професійної мобільності в науці (Л. Горюнова, Е. Дюркгейм, Т. Заславська, Ю. Калиновський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Л. Смірних, П. Сорокін та ін.); наукові положення: філософії освіти (І. Зязюн, В. Кремень, В. Новіков та ін.); соціології (П. Блау, О. Дудіна, А. Мудрик, П. Сорокін та ін.); теоретичні основи формування професійної мобільності (Л. Амірова, Л. Горюнова, Є. Іванченко, Б. Ігошев, Н. Коваліско, С. Кугель, Р. Пріма та ін.).

Методи дослідження:

– теоретичні: вивчення філософської, соціологічної, психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з досліджуваної проблеми;

– емпіричні: спостереження, бесіда, опитування, анкетування, методи математичної обробки даних.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

– досліджено професійну мобільність в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів як філософську, соціологічну, психологічну та педагогічну категорію;

– уточнено і конкретизовано сутність поняття «професійна мобільність викладача закладу вищої освіти»;

– визначено критерії та показники сформованості професійної мобільності майбутніх викладачів закладу вищої освіти.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці та впровадженні курсу для поліпшення процесу формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти.

Кваліфікаційна робота пройшла апробацію на науково-методичному семінарі кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності (протокол № 4 засідання кафедри ППОД від 24.11.2021 р.).

Матеріали роботи можуть бути використані як при підготовці майбутніх викладачів у закладах вищої освіти так і в установах додаткової професійної освіти, що забезпечують підвищення кваліфікації педагогів загальної освіти, початкової, середньої і вищої професійної освіти.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних положень, об'єктивним аналізом стану досліджуваної проблеми в теорії та педагогічній практиці, відповідністю методів дослідження його меті та завданням.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Теоретичні підходи до вивчення професійної мобільності у вітчизняній та зарубіжній науці

Динамічність сучасного світу, розвиток технічного прогресу та поява нових сфер діяльності людини майже повністю змінюють уявлення про умови праці в традиційних галузях виробництва та сфери послуг. У другій половині ХХ століття науковці стали приділяти значну увагу такому поняттю як «мобільність». На той час професійну мобільність визначали переважно як готовність і здатність робітника до швидкої зміни виконуваних виробничих завдань, робочих місць і навіть спеціальностей в рамках однієї професії чи галузі, здатність швидко освоювати нові спеціальності або зміни в них, що виникли під впливом технічних перетворень [70]. Проте таке трактування цього поняття, на нашу думку, не є повним, оскільки воно на відображає особливостей взаємодії у системі «людина – людина», «людина – природа», які є обов'язковою складовою у будь-якій сфері діяльності. До речі, при такому підході до трактування поняття «професійна мобільність» не враховуються глобальні зміни, що відбуваються в природі, соціальні та культурно-історичні зміни в суспільстві, оточуючому середовищі тощо.

Водночас, варто зауважити, що людина не народжується мобільною і навіть не стає нею сама по собі. І якщо в суспільстві мобільність не є пануючою якістю для більшості, тоді держава (влада), що відповідальна за вирішення загальних проблем, повинна мотивувати населення до мобільності, заохочувати її прояв, активізувати рушійні до неї сили.

Проблема мобільності увійшла в широкий науковий обіг із соціології,

згодом діставши поширення в багатьох гуманітарних науках. Лише в останнє десятиліття мобільність все частіше почали досліджувати з позиції професійного розвитку та професіоналізації людини. З'явилося і міцно увійшло у науковий обіг поняття «професійна мобільність». У наші дні дослідження цього явища і процесу тривають в усьому світі [42, 13].

Проблема професійної мобільності постала перед людиною у зв'язку з необхідністю пристосовуватись до нових умов діяльності, пов'язаних з процесами диференціації та інтеграції у професійній діяльності. Своім корінням вона сягає в період виникнення розподілу праці та соціальних переміщень [84, 11].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» поняття «мобільність» визначається як:

– «здатний до швидкого пересування і дій, рухливий, легкий на підйом»; «освітня (духовна) рухливість; соціальна рухливість (у професії, соціальному положенні, місці проживання); воєнна (мобільний стан війська, готовність до війни)» (В. Бусел);

– «мобільність» як іменник до «мобільний», а останній, у свою чергу, як: «1) Здатний до швидкого пересування; рухливий. 2) Здатний швидко орієнтуватися в ситуації, знаходити потрібні форми діяльності» (В. Бусел);

– «який перебуває у русі (здатний до руху або який рухається завдяки своїй будові (про пристрій, механізм тощо)» (В. Бусел);

– «повний життєвої сили, енергії, зі швидкими, легкими рухами; жвавий, який легко переходить у рух (про частини тіла); який часто змінює свій вираз (про обличчя); діяльнісний, енергійний (про характер, склад розуму); який розвивається, змінюється» [6].

У тлумачному словнику російської мови «мобільність» визначається як: 1) Рухливий, здатний до швидкого пересування. 2. Здатний швидко діяти, приймати рішення [56].

Денисенко трактує поняття «мобільність» як «особистісне новоутворення, що є результатом діяльності суб'єкта освітнього процесу й передбачає

проектування та реалізацію студентом індивідуального освітнього маршруту з урахуванням специфіки обраної професії, тенденцій розвитку ринку праці, досвіду роботи та тенденцій розвитку міжнародних і національних освітніх систем» [15, 87].

В офіційних освітянських документах України наведені такі узагальнені тлумачення поняття «мобільність» (mobility):

– «можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому закладі вищої освіти (науковій установі) на території України чи поза її межами» [65];

– «навчання впродовж життя» (академічна мобільність), «...індивідуальна освітня траєкторія, що реалізується, зокрема, через вільний вибір видів, форм і темпу здобуття освіти, закладів освіти і запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін та рівня їх складності, методів і засобів навчання...» [65];

– «один із ключових принципів формування європейських просторів вищої освіти і досліджень, що передбачає різноманітні можливості для вільного переміщення студентів, викладачів, дослідників, адміністраторів у цих просторах з метою академічного і загальнокультурного взаємозбагачення, слугує забезпеченню цілісності зазначених європейських просторів» [53, 53].

У результаті наукового пошуку науковець О. Кердяшова [33] виділяє поширені підходи до визначення поняття «мобільність»:

– переміщення у соціально-професійній структурі суспільства, як по горизонталі, так і по вертикалі, характерне для соціальної мобільності, під яким розуміють здатність особистості адаптуватися та перетворювати соціальне середовище, оперативно встановлювати особистісні, культурні й ділові контакти в макросоціумі, проявляти свою соціальну компетентність;

– стан людської психіки, готовність особистості до вирішення проблем, швидкого прийняття рішень, миттєвої адаптації до мінливих умов, перебудови діяльності в нових умовах соціального та професійного оточення; у зв'язку з цим стверджується значимість формування мобільності як якості особистості, що є

однією із затребуваних цілей навчання й виховання;

– інтегративна якість особистості, що характеризує її здатність швидко змінювати свій статус чи становище в соціальному, культурному чи професійному середовищі під впливом мінливих ситуацій у природі, культурі чи соціумі та зміни обставин діяльності суб'єктів (об'єктів) взаємодії [33, 20-21].

Дослідження поняття «професійна мобільність» було започатковане західними та радянськими соціологами в 30-х роках ХХ століття. Активне вивчення окресленої проблеми в професійній педагогіці розпочалося в 70-і роки ХХ століття. Професійну мобільність визначали переважно як готовність робітника, у тому числі державного службовця, до швидкої зміни у виконанні виробничих завдань, робочих місць, спеціальностей, зумовлених технічними та технологічними інноваціями, що можуть бути пов'язані з опануванням нової професії чи спеціальності [91, 467].

У своїй монографії Г Рідкодубська наголошує, що у сучасних наукових дослідженнях трактування професійної мобільності є неоднозначним, оскільки:

а) це поняття використовується в різних галузях знань: філософії, соціології, економіці, психології та педагогіці тощо;

б) у різних мовах має неоднозначне тлумачення;

в) залежно від наукового вивчення мобільність поділяють за такими видами: академічна, еко, культурна, професійна, соціальна, територіальна, трудова [70, 37].

У психологічному словнику поняття професійної мобільності конкретизується стосовно до професійної діяльності і визначається як здатність і готовність особистості досить швидко і успішно оволодівати новою технікою і технологією, набувати відсутні знання і вміння, що забезпечують ефективність нової професійної діяльності [19, 387].

У великій сучасній педагогічній енциклопедії Є. Рапацевич визначає професійну мобільність як «можливість і здатність успішно переключатися на іншу діяльність або змінювати вид праці. Професійна мобільність

передбачає володіння системою узагальнених професійних способів і умінь ефективно їх використовувати для виконання яких-небудь завдань у суміжних областях виробництва і порівняно легко переходити від однієї діяльності до іншої. Професійна мобільність передбачає також високий рівень узагальнених професійних знань, готовність до оперативного відбору і реалізації оптимальних способів виконання різних завдань в області своєї професії. В умовах швидких змін техніки і технології виробництва професійна мобільність виступає важливим компонентом кваліфікаційної структури спеціаліста» [60, 482].

У словнику «Професійна освіта» мобільність професійна визначається як «здатність швидко змінювати вид праці, переключатися на іншу діяльність у зв'язку із змінами техніки і технології виробництва. Мобільність професійна виявляється у володінні системою узагальнених прийомів професійної праці та застосуванні їх для успішного виконання будь-якого завдання на суміжних за технологією ділянках виробництва. Передбачає високий ступінь розвитку узагальнених професійних знань, а також готовність до оперативного відбору і реалізації оптимальних способів виконання виробничо-технічних завдань» [67, 194].

У сучасній зарубіжній та вітчизняній науковій літературі пропонуються різні підходи до тлумачення поняття «професійна мобільність»: воно розглядається з позицій педагогіки, психології та соціології або ж комплексно – як складний соціально-психолого-педагогічний феномен.

Ю. Панас розглядає професійну мобільність «як властивість особистості, що спрямована на перетворення себе і оточуючого середовища згідно тенденцій розвитку суспільства» [59, 48].

В енциклопедії освіти за редакцією В. Кременя визначено, що професійна мобільність – це одна з форм соціальної мобільності, що являє собою процес зміни робітниками місця праці [21, 725].

Мобільність означає, перш за все, соціальні переміщення людей у напрямку визначення їх суспільних позицій, які характеризуються або більш

високим (соціальне піднесення), або більш низьким (соціальна деградація) рівнем доходів, престижу і ступенем залученості до влади [11, 10]. В рамках соціальної мобільності, яка розуміється як широкий феномен, учені виокремлюють та аналізують такі види мобільності як академічну, професійну, соціокультурну та деякі інші. При цьому переміщення суб'єктів у соціально-економічному середовищі традиційно визначаються як вертикальна соціальна мобільність, яка може проявлятися як стосовно окремих осіб, так і соціальних груп. Поряд з вертикальною виділяється горизонтальна соціальна мобільність, яка не торкається вище вказаних параметрів суспільного стану індивідів та груп. Механізми і репертуари соціальної мобільності обумовлюються природою соціальної стратифікації того чи іншого суспільства [34, 28].

Вперше визначення поняття «соціальна мобільність» сформулював Пітірім Сорокін, наукові праці якого є енциклопедичними для дослідників мобільності. У своїй роботі «Соціальна стратифікація і мобільність» П. Сорокін дає визначення соціальної мобільності та описує її як «будь-який перехід індивіда або соціального об'єкта (цінності), тобто всього того, що створено або модифіковане людською діяльністю, з однієї соціальної позиції в іншу» [80, 373]. Професійну мобільність П. Сорокін визначає як основний компонент соціальної мобільності. Такої ж думки притримується і Н. Сидорова, яка вважає, що «професійна мобільність є особливим видом соціальної мобільності» [77]. З огляду на це, ми вважаємо за необхідне більш детально зупинитися на розгляді понять «мобільність», «соціальна мобільність» та «професійна мобільність» у трактуванні соціологів.

Мобільність з точки зору чеського соціолога Н. Форманенка, є спеціальною концепцією і методом у межах теорії і методів соціології, що досліджує «масові пересування індивідів (шарів, груп), що виникають з руху, зміни, розвитку соціально-класової структури» [88, 10].

Поняття «соціальна мобільність» у тлумачному словнику «Соціальні технології» замінене на «соціальний розвиток» і тлумачиться як процес, у ході якого відбуваються істотні кількісні і якісні зміни в соціальній сфері. При

цьому підкреслюється, що не всі соціальні зміни являють собою розвиток, а тільки такі, при яких одні соціальні явища замінюються явищами більше високого рівня або здійснюється перехід на інший рівень (прогресивний і регресивний розвиток). «Російська соціологічна енциклопедія» визначає соціальну мобільність, як зміну індивідом, сім'єю місця в соціальному статусі суспільства. В «Енциклопедії професійної освіти» соціальна мобільність трактується як властивість соціальних суб'єктів, виражена в їх здатності швидко і адекватно модифікувати свою діяльність при виникненні нових обставин. С. Ліпсет та Р. Бенедікс розглядають соціальну мобільність залежно від розшарувань у суспільстві за рівнем прибутку і місцем в ієрархії престижу [82, 205]. Тож, соціальна мобільність – природний і нормальний стан суспільства. Проаналізувавши ситуацію, що виникла в суспільстві, П. Сорокін визначив соціальний стан людини: «1) соціальний простір - це народонаселення Землі; 2) соціальний стан - це сукупність його зв'язків з усіма групами населення, усередині кожної із цих груп, тобто з її членами; 3) положення людини в соціальному всесвіті визначається шляхом установаження зв'язків; 4) сукупність таких груп, а також сукупність положень усередині кожної з них становлять систему соціальних координат, що дозволяє визначити соціальний стан будь-якого індивіда» [95, 304]. Пересування індивіда по соціальному просторі буде можливим за таких умов: важливість заняття (професії) для виживання й функціонування групи та рівень інтелекту, необхідний для успішного виконання професійних обов'язків [80, 354].

Для того щоб пояснити переміщення в параметрах соціального простору П. Сорокін вводить такі поняття, як горизонтальна і вертикальна соціальна мобільність. Під горизонтальною мобільністю розуміють перехід з однієї соціальної групи в іншу, причому групи розташовані на одному рівні суспільної стратифікації. Під вертикальною мобільністю мають на увазі переміщення індивіда з одного шару в іншій. Виявляючи механізми «вертикальної циркуляції» П. Сорокін вивчив і виявив канали переміщення людей із одного прошарку в інший, вгору або вниз. Причому від напрямку самого переміщення,

можна говорити про висхідну й спадну мобільність, тобто про соціальний підйом і соціальний спуск. Основною функцією соціальної мобільності виступає процес перерозподілу робочої сили на ринку праці (галузеве, територіальне та ін.) і зміна професійної структури суспільства внаслідок нерівномірності флуктації (флуктуації) різних професійних груп. Таке трактування представлене в зарубіжній соціології (Р. Еріксон, Д. Голдторп) і вітчизняної соціології (Т. Заславська, Р. Ривкіна) [23; 93].

У свою чергу, і висхідна і спадна мобільність може бути індивідуальною, коли на інший соціальний рівень переміщується окремий індивід, або ж груповою, коли статус змінює вся група, до якої належить індивід. Для того щоб досягти більше високого статусу, індивід повинен перебороти бар'єри між групами або шарами. Для кількісної оцінки процесів мобільності в соціології використовують показники швидкості й інтенсивності соціальної мобільності [45].

Соціальна мобільність постійно призводить до виникнення нерівності індивідів, що відрізняються своїми статусами по ряду підстав, що і є критерієм соціальної диференціації. Наукові дані про соціальну мобільність виступають індикатором стану сучасного суспільства. Мобільність розглядається в просторі (соціальному) і в часі (міжгенераційна та внутрігенераційна). Інтенсивність соціальної мобільності залежить від соціально-економічного розвитку суспільства, уповільнення темпів розвитку викликає й уповільнення соціальної мобільності.

Водночас, соціальна мобільність буває двох видів: мобільність як добровільне переміщення в рамках соціальної ієрархії, і мобільність, що пов'язана зі структурними змінами, наприклад з індустріалізацією і демографічними факторами. В індустріально розвиненому і стабільному суспільстві зі зростанням потреби у кваліфікованих робітничих кадрах переважає висхідна вертикальна мобільність. Зауважимо, що висхідна мобільність у більшій мірі пов'язана з добровільним переміщенням, «... в той же час як протилежний напрям рідко є результатом вільного вибору, а майже

завжди визначається неприємною необхідністю» [80, 355]. У кризовому суспільстві у зв'язку із скороченням робочих місць переважає спадна мобільність. Таким чином, будь-яке соціальне переміщення відбувається не тільки тому, що цього бажає індивід, але й шляхом подолання різних бар'єрів з урахуванням стартових можливостей мобільності.

Емпіричні дослідження, що проводилися в Америці і Європі в середині ХХ століття, показали визначальну роль професійних досягнень для процесу соціальної мобільності.

Водночас, С. Ліпсетом і Р. Бенедіксом була запропонована концепція, яка була однією зі спроб розробки теоретичної моделі власне професійної мобільності, однак, на думку вчених (В. Новіков), вона мала ряд істотних недоліків: відсутність послідовного розмежування професійної мобільності від інших видів соціальної мобільності; розроблена авторами методологія дослідження не визначала повною мірою емпіричні критерії професійної мобільності, обмежуючись констатацією єдиного критерію зміни праці трьох типів; у концепції авторів не приділялося значної уваги аналізу професійної кар'єри усередині одного покоління [43, 17].

Подальші дослідження професійної мобільності в західній соціології в 70-х роках ХХ століття здійснювалися такими вченими, як П. Блау та О. Данкен. Науковці спробували розробити однакоvu систему професійної структури суспільства й увести складні статистичні методи й процедури аналізу професійної мобільності [93, 126]. Дослідники намагалися вирішити проблему ефективності й справедливості відносно соціальної мобільності в американському суспільстві. У ході дослідження основний акцент ними був зроблений на аналізі тих умов, які впливають на професійні досягнення й мобільність у межах інституціональних розходжень конкретного суспільства. Важливим досягненням дослідників стало використання множинної регресії, що досліджує вплив двох і більше змінних на критерій. Недоліком у дослідженнях П. Блау та О. Данкена було те, що не було розкрито вплив соціальної мобільності на спосіб життя, психологічний та культурний

аспекти [84].

Якщо в зарубіжній соціології дослідження професійної мобільності велося давно й систематично, то в нашій країні (зокрема у бувшому Радянському Союзі) увага вчених до вивчення професійної мобільності була звернена лише в 1960-і роки. Основний акцент радянські вчені зробили на вивченні трудових і міграційних переміщень, що було пов'язане з необхідністю розв'язання соціально-економічних проблем та недостатньою ефективністю сформованого розподілу працівників між місцями суспільного виробництва й сферами зайнятості й переміщень працівників між цими місцями. Так, Т. Заславська вперше застосовує термін «трудова мобільність» для аналізу процесів зміни праці в нашій країні. Науковець розглядала її як зміну працівниками місця роботи: «Переміщення працівника з одного робочого місця на інше являє собою той елементарний акт, з безлічі яких складається глобальний процес трудової мобільності» [23, 17]. Трудова мобільність включає крім переміщень із одного робочого місця на інше також зміну рівня кваліфікації, пересування робочої сили між галузями господарства, територіальні переміщення робочої сили, обумовлені зміною роботи.

Зарубіжні та вітчизняні науковці по-різному підходять до трактування поняття «професійна мобільність». Одні визначають професійну мобільність як здатність людини швидко й ефективно самоорганізовуватися, змінюватися відповідно до життєвих і професійних потреб, адаптуватися до певного професійного середовища та професійних груп й, кінець-кінців, ефективно працювати. Наприклад, І. Шпекторенко розглядає професійну мобільність як: 1) здатність (тобто готовність) особистості досить швидко і успішно оволодівати новою технікою і технологією, набувати знання та уміння, які забезпечують ефективність нової професійно орієнтованої діяльності; 2) рухливість особистості, спроможність її до динамічного нарощування власного ресурсу, до швидкого пересування, змін; 3) ознаку кар'єрного розвитку індивіда; 4) процес переходу індивіда або професійної групи з однієї професійної позиції в іншу [91, 469-470]. Інші стверджують, що професійна

мобільність є не що інше, як уміння знаходити адекватні способи розв'язання проблеми і виконання нестандартних задач, тобто, вважають, що професійна мобільність є критерієм професійної компетентності (І. Шпакіна) Є також думка, що професійна мобільність характерна для людей, які відчують нестачу необхідних професійних навичок і тому відчують себе невпевнено. Тому вони приймають рішення щодо подальшого навчання чи активного пошуку роботи, або ж освоєння нової професії (А. Дьомін).

Б. Ігошев зазначає, що сучасна людина має володіти такою важливою якістю як мобільність. Автор визначає трудову мобільність як готовність і здатність до зміни місця роботи, професії, посади, способу життя в цілому. Він фактично ототожнює поняття трудової і професійної мобільності [26, 44].

На думку Ю. Гурова та Т. Сильвестрової професійна мобільність – це зміна індивідом професії. Вчені пов'язують її з відображенням потреб суспільства в тій чи іншій професії, кваліфікації [13, 42].

Л. Теремінко вважає професійну мобільність інтегративною якістю особистості, що означає здатність до зміни виробничих завдань, освоєння нових спеціальностей, технічних і технологічних нововведень, швидкого й ефективного реагування на мінливі умови професійної діяльності через сформованість ключових компетентностей, які є основою для безперервної самоосвіти, самовизначення та самореалізації [85, 48].

Ю. Дворецька підкреслює, що професійну мобільність слід вивчати на рівні особистісних якостей (адаптивність, комунікативність, самостійність, гнучкість, цілеспрямованість, ціннісні орієнтації і установки, соціальна пам'ять, критичне мислення, здатність до самопізнання, саморозвитку, самоосвіти, соціальна рухливість); на рівні характеристик суб'єкта діяльності (рефлексивність, креативність, прогнозування, цілепокладання, гнучкість, пластичність); на рівні процесів перетворення власної особистості, діяльності, навколишнього середовища [14, 10].

С. Вишнякова говорить про професійну мобільність та соціальну мобільність. Професійна мобільність означається нею як здатність і готовність

робітника швидко засвоювати технічні засоби, технологічні процеси та нові спеціальності чи зміни в них; як потребу постійно підвищувати свою освіту і кваліфікацію. Соціальна мобільність визначається як зміна статусу людини чи групи людей у соціальній структурі суспільства у зв'язку з переходом з одного соціального рівня в інший (вертикальна мобільність) чи у зв'язку з переміщенням у межах одного й того ж соціального рівня (горизонтальна мобільність) [7, 262].

А. Маркова розглядає професійну мобільність як характеристику особистості, необхідну для інтеграції професійного розвитку, узгодженості професійної свідомості та постановки реалістичних цілей, знаходження істинних смислів праці. Вона зазначає, що низька професійна мобільність (невміння пристосуватися до нових умов праці та дезадаптація) є наслідком розвитку професійних деструкцій. Все це провокує відставання, уповільнення професійного розвитку; несформованість професійної діяльності; дезінтеграцію професійного розвитку, розпад професійної свідомості і як наслідок, нереалістичні цілі, помилкові смисли праці, професійні конфлікти; неузгодженість окремих ланок професійного розвитку; ослаблення професійного мислення; спотворення професійного розвитку; поява раніше відсутніх негативних якостей, відхилень від соціальних і індивідуальних норм професійного розвитку, що змінюють профіль особистості; поява деформацій особистості (наприклад, емоційного виснаження і вигорання, а також збиткової професійної позиції) [48].

А. Маркова виділяє кілька видів професійної мобільності, наявність якої означає зрілість людини в професійній діяльності:

1) спеціальна мобільність – володіння власне професійною діяльністю на достатньо високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток;

2) соціальна мобільність – володіння спільною професійною діяльністю, співпрацею, а також прийнятими в даній професії прийомами професійного спілкування; соціальна відповідальність за результати своєї праці;

3) особистісна мобільність – володіння засобами особистісного самовираження й саморозвитку, засобами протистояння професійним деформаціям особистості;

4) індивідуальна мобільності – володіння засобами самореалізації і розвитку індивідуальності в рамках професії, готовність до професійно-особистісного зростання, самоорганізації та самореабілітації [48, 34-35].

В одній з останніх робіт А. Маркової уточнюється визначення професійної мобільності, як «психічного стану, що дозволяє діяти самостійно і відповідально, володіння людиною здатністю й умінням виконувати певні трудові функції, що полягають у результатах праці людини». Поняття «мобільності» автор пов'язує з дозріванням особистості і наданням такого стану, який дозволяє йому продуктивно діяти при виконанні трудових функцій і досягати відчутних результатів [49, 84].

Е. Зеєр професійну мобільність трактує як готовність і здатність працівника до зміни виконуваних виробничих завдань, до освоєння нових спеціальностей або змін до них, що виникають під впливом технічних і технологічних перетворень, тобто як ефективну адаптацію особистості до вимог професії [25, 115].

О. Сайфутдінова розглядає професійну мобільність (зміна положення людини на ринку праці) як один із видів соціальної мобільності та виділяє такі варіанти професійної мобільності:

– за активністю участі в ній індивіда – активна (людина за власною ініціативою шукає нову роботу) і пасивна (в результаті втрати робочого місця за ініціативою роботодавця);

– за ступенем мінливості – професійна мобільність без зміни чи зі зміною профілю роботи;

– за первинністю (вторинністю) – первинна професійна мобільність (зміна основного місця роботи) і вторинна (зміна другого місця роботи);

– початкова мобільність (вибір профілю освіти) [74, 39-40].

Професійна мобільність розглядається як зміна трудової позиції або ролі

фахівця, обумовлена зміною місця роботи або професії. За такого підходу у понятті «професійна мобільність» розрізняють об'єктивний, суб'єктивний і характерологічний аспекти [2; 28; 64]. Об'єктивний аспект охоплює науково-технічні та соціально-економічні передумови, а також сам процес зміни професії.

Суб'єктивний аспект розкриває процес зміни інтересів працівників та акт прийняття рішення щодо зміни місця роботи чи професії, що залежить від таких індивідуальних характеристик людей, як потреби, ціннісні орієнтації, моральні якості та інші визначальні мотиви.

З характерологічної точки зору важливою є схильність людини до зміни предметної діяльності, що дає підстави розглядати професійну мобільність як відносно усталену властивість особистості, як підготовленість або схильність до зміни виду професійної діяльності (працемобільність).

Системний розгляд професійної мобільності, за твердженням Н. Коваліско, з одного боку, висуває певні вимоги до професійно-кваліфікаційних якостей індивідів, а з іншого – максимально сприяє розвитку особистості через підвищення відповідності між структурою її індивідуальних потреб і соціально-економічною цінністю місця, яке вона посідає. Перша з цих функцій є предметом економічної науки, друга-соціології і соціальної психології [35, 11]. Це зумовлює, за твердженням М. Лукашевича і М. Туленкова, якісно різні підходи до досліджень мобільності:

- як до деперсоніфікованого соціально-економічного процесу;
- як до засобу соціального просування і професійного розвитку особистості [45].

У першому випадку маємо справу з власне трудовою мобільністю, а в другому – з так званою трудовою кар'єрою працівників [64].

Як соціальна мобільність так і професійна мобільність може розглядатися як горизонтальна та вертикальна мобільності. Під горизонтальною професійною мобільністю слід розуміти перехід індивіда з однієї професійної групи в іншу, що розташована на тому ж рівні в плані оплати праці й

престижності професії, тобто переміщення фахівця без якісної зміни професії і кваліфікації. Під вертикальною професійною мобільністю мається на увазі переміщення індивіда з одного професійного прошарку в інший. Соціологи, як правило, під професійною мобільністю розуміють плинність кадрів, аналізуючи яку, вони констатують динаміку розвитку у суспільстві різних професійних груп [12, 29].

Здатність людини протягом життя навчатися і змінювати вид діяльності, зумовлюється цілим рядом причин, які можна розподілити на зовнішні та внутрішні. Внутрішні причини професійної мобільності - це якості особистості, освіта і вплив на свідомість людини професійного середовища, що зумовлює відповідний рух людини в рамках одного якогось професійного середовища (професійну активність, діяльність), або перехід в інше, більш привабливе у певний відрізок часу. Зовнішні причини визначаються змінами у середовищі його життєдіяльності. Ці зміни можуть мати колективний та індивідуальний характер. Індивідуальні зміни можуть бути викликані необхідністю зміни професії, робочого місця, статусу в організації у результаті зміни місця проживання, нових сімейних обставин, погіршення стану здоров'я.

Важливим є погляд дослідників на професійну мобільність особистості в контексті її професійної кар'єри (А. Деркач, В. Зазикін, Є. Могильовкін). Оскільки в сучасних дослідженнях кар'єри фіксують зміщення від парадигми планування кар'єри до парадигми управління кар'єрою, позаяк раніше в особистості була довгострокова і гарантована зайнятість, установка на одну професію і одне місце роботи впродовж всього трудового життя, провідна роль організації в управлінні кар'єрним ростом і професійним розвитком працівників. Новий погляд на специфіку посадового і професійного просування працівників полягає у ставленні до кар'єри як до сукупності багатьох кар'єрних циклів динамічного походження. І у самому визначенні кар'єри використовуються терміни: «переміщення», «мобільність», «просування». Також співзвучним у психології кар'єри є поняття «кар'єрна мобільність» (Р. Кричевський), під яким розуміється швидкість проходження працівником

кар'єрних шаблів (у сучасних європейських компаніях кар'єрна мобільність вважається високою, якщо тривалість перебування працівника на одній посаді не перевищує 2,5-3 років) [28, 31].

Як відзначає С. Кугель, мобільність – складне поняття, що включає в себе комплекс різних компонентів – сторін, рівнів, критеріїв. Особливостями мобільності є її різноплановість, багатоаспектність і багатофакторність [41, 45].

Розглядаючи професійну мобільність з точки зору соціологічного підходу, Л. Лесохіна висловлює думку про те, що її варто розглядати з різних сторін. З одного боку - це зміна позицій, обумовлена зовнішніми обставинами (відсутність робочих місць, низька заробітна плата, побутова неупорядкованість тощо). У цьому випадку мобільність продиктована необхідністю адаптуватися до реальних життєвих ситуацій. З іншого боку, мобільність можна розглядати як внутрішнє самовдосконалення особистості, засноване на стабільних цінностях і потребі у самовдосконаленні [44].

Поділяючи думку Л. Лесохіної, Л. Рибникова розглядає поняття професійної мобільності з двох позицій:

1) з одного боку, це зміна позицій, спричинена зовнішніми умовами, а саме: відсутністю робочих місць, низькою заробітною платою, побутовою неупорядкованістю працівників тощо, що зумовлює необхідність їх адаптування до реальних життєвих позицій;

2) з іншого, професійну мобільність можна розглядати як внутрішню свободу, самовдосконалення особистості, що базується на стабільних цінностях та потребі у самоорганізації, самовизначенні і саморозвиткові, здатності швидко реагувати на зміни в соціумі завдяки освіченості та професійній компетентності [71].

Зазначимо, що професійна мобільність та соціальна мобільність між собою взаємопов'язані. Оволодіння професійною мобільністю дає змогу суб'єкту засвоювати нові професійні сходинки, нові професійні досягнення (рух по горизонталі), змінювати сферу професійної діяльності (рух по вертикалі). Відповідно, відбувається і переміщення індивіда у соціально-

професійній структурі суспільства, отже, має місце професійна мобільність.

Такий підхід до професійної мобільності пов'язаний із психологічним аспектом проблеми й розширює простір для дослідження питання психологами, увагу яких, передусім, зосереджено на психологічній готовності особистості до зміни професії. Дослідники Ф. Гайсін і Ф. Фаїзов професійну мобільність асоціюють із рівнем психологічної готовності робітники до діяльності в умовах конкуренції та нестабільності на ринку праці [32].

Психологів (В. Ковальова, В. Тихонович, М. Шабонова, Л. Левченко та ін.) перш за все цікавить психологічна готовність до зміни професії та причини, що дозволяють чи не дозволяють зламати традиційний стереотипи професійної поведінки. При цьому професійна мобільність розглядається ними як «здатність і готовність особистості достатньо швидко й успішно оволодівати новою технікою і технологією, набувати нових знань і вмінь, що забезпечують ефективність нової професійної діяльності» [63, 199].

За визначенням Л. Шевченко, професійна мобільність – це психологічна готовність робітника, фахівця до розв'язку широкого кола виробничих завдань, здатність оперативно, швидко перебудовуватись в залежності від ситуації, оскільки найбільш ефективною відповіддю людини на невизначеність та проблемність трудової ситуації є гнучкість поведінки, що проявляється в його здатності вчасно змінювати стратегію або засіб дій у відповідності з умовами праці, що змінюються. При цьому показником гнучкості є швидкість зміни стратегій в залежності від зміни ситуації [63, 199].

Досліджуючи поняття професійної мобільності з точки зору педагогіки, І. Дичківська означає її як «здатність педагога до змін у професійній діяльності за нових соціально-педагогічних умов» [16, 347].

Відомий педагог О. Абдуліна пропонує такий підхід до означення поняття професійної мобільності. Вона вважає її підґрунтям широкопрофільну і професійну підготовку фахівця, володінням набором «ключових компетенцій», що формують загальнокультурне ядро справжнього професіонала, наголошуючи на тому, що вузькопрофільність створює проблеми у процесі

реалізації ним своїх можливостей [1, 104].

О. Добришина пропонує свій підхід до визначення професійної мобільності. Це поняття включає такі складники: якість особистості, яка забезпечує внутрішній механізм її розвитку; діяльність людини, детерміновану подіями, що змінюють середовище, результатом якої виступає самореалізація людини у професії та житті; процес перетворення людиною як себе, так і навколишнього професійного та життєвого середовища. О. Добришина розробляє дві групи критеріїв професійної мобільності спеціаліста, а саме: особистісні та діяльнісні [18].

Розглядаючи професійну мобільність як здатність людини навчатися і змінювати вид діяльності протягом усього життя, Н. Василенко називає причини, які спонукають до цього, умовно поділяючи їх на внутрішні та зовнішні. На думку Н. Василенка, «... внутрішні причини обумовлені індивідуальними особливостями, пов'язаними із спрямованістю особистості: мотивація успіху сприяє вдосконаленню професійних навичок, саморозвитку, кар'єрному зростанню. Зовнішні причини визначаються змінами у середовищі життєдіяльності людини» [4, 26].

Науковцями (М. Дьяченко, Е. Зеєром та Л. Кандилович) професійна мобільність визначається як здатність і готовність особистості досить швидко й успішно опанувати нову техніку й технологією, виконувати нові виробничі завдання, здобувати відсутні знання й уміння, що забезпечують ефективність нової професійної діяльності. З точки зору характерологічних якостей особистості професійна мобільність є сукупністю особистісних характеристик і особливих форм поведінки (нахил до творчості, постійного самовдосконалення і самоактуалізації, здатність ризикувати, проявляти ініціативу, підприємливість у суспільстві, на робочому місці тощо), що виявляються в ситуації зміни професії. Професійна мобільність є механізмом соціальної адаптації, що дозволяє людині управляти ресурсами суб'єктності і професійною поведінкою.

Погоджуємося з твердженням Л. Сушенцевої про те, що основою професійної мобільності особистості є динамізм її мотиваційних,

інтелектуальних і вольових процесів, завдяки чому створюється індивідуальне поле готовності до професійної мобільності [83, 5].

Розглядаючи професійну мобільність як рушійну силу активності суб'єкта, Н. Пряжников говорить, що у пошуку власного сенсу в обраній, засвоєній та вже виконуваній трудовій діяльності й міститься змістовна характеристика професійного самовизначення особистості [68, 87].

Готовність до прояву професійної мобільності включає, на думку О. Нікітіної, діяльнісний та суб'єктний критерії. Діяльнісний критерій характеризується відкритістю до змін; здатністю до цілепокладання, планування дій, проектування власного професійного розвитку й досягнення професійно значимих компетенцій у розв'язанні професійних завдань; умінням знаходити оптимальні виходи із ситуації утруднення й аргументувати варіант вибору рішення; якістю обґрунтованості явищ професійної діяльності; активним самопроявом у нормальних й спеціально змодельованих (квазіекстремальних) умовах; усвідомленістю, широтою, інтенсивністю, стабільністю спрямованості (соціальної, професійної, особистісної) на досягнення високих результатів діяльності. Суб'єктний критерій характеризується рефлексивним показником (уміння оцінювати сформовану ситуацію й оцінювати свої можливості), спрямованістю на подолання ситуації утруднення (потреби, мотиви, світогляд, установки, цілі), вольовими рисами (рішучість, наполегливість, самовладання, самостійність, ініціативність), потребою в суб'єкт-суб'єктній взаємодії в процесі професійного становлення [54, 36].

Н. Кожемякіна розглядає професійну мобільність як «здібність і готовність особистості працювати в умовах швидких динамічних (горизонтальних і вертикальних) змін у рамках своєї професії, а також в умовах певних соціальних перетворень (статусу, ролі, професії і т. ін.)» [36, 28].

Цікавою є думка Є. Іванченко і М. Лошкарьова, які вважають, що професійна мобільність є інтегрованою якістю особистості, яка виявляється у здатності успішно переключатися на іншу діяльність або змінювати види

діяльності у сфері економіки та фінансів із залученням правової сфери; вмінні ефективно використовувати систему узагальнених професійних прийомів для виконання будь-яких завдань у згаданих сферах та порівняно легко переходити від одного виду діяльності до іншого, згідно аналізу економічної та соціальної ситуації в державі; володінні високим рівнем узагальнених професійних знань, досвідом їх удосконалення та самостійного здобування; готовності до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів виконання завдань у галузі економіки та фінансів, спираючись на передові світові тенденції; орієнтації в кон'юктурі ринку праці [28].

О. Ващенко професійну мобільність визначає наступним чином: «професійна мобільність – інтегрована сукупність соціальних, індивідуальних та професійних якостей особистості, які забезпечують продуктивне виконання покладених на нього професійних обов'язків у встановлений термін з мінімальними витратами людських ресурсів і матеріальних засобів, на будь-якій посаді, а також надають змоги планувати свою кар'єру та професійний ріст» [5, 43]. Як бачимо, Є. Іванченко та М. Лошкар'єв розглядають професійну мобільність як інтегровану якість особистості, О. Ващенко як інтегровану сукупність якостей особистості. На нашу думку, обидва підходи дають можливість характеризувати професійну мобільність як поєднання певних якостей особистості, проте вони враховують тільки професійну підготовку, тоді як надзвичайно важливі «ключові компетенції» залишилися поза увагою вище названих авторів.

Заслуговує на увагу тлумачення терміну «професійна мобільність», яке наводить Л. Горюнова. Науковець визначає професійну мобільність як деякий триплекс, що включає:

– якість особистості, що забезпечує внутрішній механізм розвитку людини через сформованість ключових та загальнопрофесійних компетентностей;

– діяльність людини, що детермінована подіями, що змінюють середовище і результатом якої виступає самореалізація людини в житті та

професії;

– процес перетворення людиною самої себе і оточуючого її професійного та життєвого середовища [10, 24].

Отже, професійна мобільність як складний конструкт одночасно характеризує:

1) якість особистості, яка забезпечує внутрішній механізм розвитку людини через сформованість ключових, загально-професійних компетентностей;

2) діяльність людини, що детермінована подіями, які змінюють середовище, результатом чого виступає самореалізація людини в професії й житті;

3) процес перетворення людиною самої себе й оточуючого її професійного й життєвого середовища.

До початку 90-х років ХХ століття в Україні характерним було обмеження професійної мобільності людини. Закінчивши школу, молода людина усвідомлено чи не усвідомлено обирала професію, якій присвячувала все своє життя. Ці люди з гордістю говорили, що мають тільки один запис у трудовій книжці. Ті, хто часто міняв місця роботи й навіть професії, називалися «літунами». Саме тому говорити про широку професійну мобільність у той період не доводиться. Ми погоджуємося з тим, що у тих умовах це було закономірно й правильно. Але в останні десятиліття наша країна живе в іншому вимірі. Лібералізація соціально-економічних відносин спричинила виникнення конкуренції й зробила конкурентний фактор вирішальним у боротьбі за життєве благо. «Умови гри» змінюються практично щодня. У результаті, навіть протягом життя одного покоління, можуть відбуватися конструктивні перебудови економіки. Тому треба бути готовим до того, що отриманої первинної освіти буде не досить і прийдеться протягом життя постійно доучуватися й переучуватися відповідно до розвитку виробництва та цільового компоненту професійної підготовки, реалізованому в навчальній діяльності.

У зв'язку з цим, є підстави говорити про кризу знаннево-освітньої

парадигми, пов'язаної зі зміною самого феномену знання та його співвідношення із суспільною практикою: добування інформації стає пріоритетною сферою професійної діяльності людини й умовою існування сучасного виробництва. Значний потік інформації, що застаріває швидше, ніж учень закінчить професійно-технічний навчальний заклад, уже неможливо «втиснути» у зміст навчальної програми. За таких умов знання не стало втрачати сенс. В умовах ринкового суспільства, зокрема, суспільства, що переживає трансформацію, суспільства, більша частина населення якого обтяжена матеріальними проблемами, мобільність стає умовою виживання й досягнення успіху.

Якщо говорити про освітню мобільність, то вона припускає здатність індивіда вчитися взагалі й учитися новому, зокрема. Перемагає той, хто вчиться швидше і відповідно має можливість в найкоротші терміни відповісти на будь-який «виклик». Наступає час професіоналів. Ми погоджуємося з думкою Є. Іванченко про те, що «в умовах нових соціально-економічних відносин, що все більше стверджують себе на Україні, педагогічна наука не може не порушувати питання професійної мобільності спеціалістів, бо ринок праці диктує підвищені вимоги до якості підготовки молодих фахівців, спроможних до конкурентної боротьби за робочі місця» [28].

Для того, щоб повною мірою використати весь потенціал робочої сили, необхідно ще в стінах професійного освітнього закладу сформувати професійно мобільного кваліфікованого робітника. Адже сьогодні потрібні не тільки добре професійно підготовлені робітники, а й робітники, що можуть і бажать вчитися й пристосовуватися до нових умов. Тому одним із найважливіших завдань сучасної професійної освіти є завдання так реформувати навчальний процес, збагативши його рекомендованими наукою педагогічними технологіями, щоб він всебічно сприяв високій ефективності навчання педагогічних працівників.

Отже, смислом професійної освіти стала підготовка професійно мобільного кваліфікованого робітника, готового повноцінно жити й працювати

навіть в стані невизначеності й непередбачуваності, готового до саморозвитку й самовдосконалення.

Багато авторів при вивченні професійної мобільності зводять її до розгляду лише одного, найбільш важливого, на їх погляд, якості або властивості особистості. Наприклад, А. Суркова визначає професійну мобільність як готовність до швидкої зміни виконуваних завдань рамках своєї спеціальності на основі набутих знань і вмінь використання різних комп'ютерних програм. На думку цього автора, використання інформаційних технологій у підготовці студентів є основою формування професійної мобільності [81].

Аналіз наукових публікацій із зазначеної проблематики свідчить, що мобільність у тих чи інших аспектах досліджують переважно представники суспільних наук. Проте, на нашу думку, суттєвою вадою цих досліджень є односторонній розгляд проблеми мобільності в економічному або в соціальному плані та відсутність міждисциплінарного системного підходу до вивчення цього комплексного явища.

Таким чином, професійна мобільність та її формування як інтегрального особистісного утворення зумовлює необхідність комплексного та системного вивчення сутності даного феномена. Найбільш характерною ознакою при цьому є визначення мобільності як професійно значущою якості особистості майбутнього фахівця певної галузі.

Професійна мобільність як особистісна якість виступає не тільки результатом, а й критерієм оцінки результативності професійного розвитку спеціаліста, його професіоналізму, який доцільно урахувати як на етапі прийняття фахівця на посаду, так і протягом його наступного професійного зростання на цій посаді.

Подальшим напрямом нашого дослідження є з'ясування конкретних професійно важливих якостей майбутнього викладача закладу вищої освіти як мобільного фахівця, визначення відповідних критеріїв та показників його сформованості. Це забезпечить ефективну реалізацію трудового потенціалу особистості, сприятиме підвищенню її професійної мобільності, відіграватиме

значну роль у профілактиці вимушеного безробіття в Україні. Провідна роль в цьому належить освітній системи в цілому і особливо системі вищої професійної освіти.

1.2. Професійна мобільність викладача закладу вищої освіти: сутність та структура

Суттєві зміни, які відбуваються останніми роками у соціокультурному та економічному житті незалежної України, пов'язані із збільшенням можливостей та потреб особистісного розвитку людини, поглибленням її професійної мобільності в інноваційному суспільстві, необхідністю оволодіння новими професіями, які з'являються на ринку праці. У сучасному рухливому світі нові сфери діяльності виникають дуже часто, а технічний прогрес змінює уявлення про умови праці в старих галузях. Як наслідок навіть протягом життя одного покоління можуть відбуватися значні структурні перебудови соціально-економічної системи держави. З огляду на це необхідно бути готовим до того, що людині буде недостатньо здобутої освіти й упродовж життя необхідно постійно підвищувати її рівень або змінювати галузь діяльності. Ті країни, в яких професійна мобільність дипломованих фахівців та робітників висока, можуть швидко розвиватися без тривалих економічних катаклізмів. У країнах, де цього немає, можливі значні затримки та відставання розвитку у разі недостатньої мобільності трудових ресурсів.

Ціла низка документів, ухвалених українським урядом (Концепція професійної освіти України, Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, Національна Доктрина розвитку освіти тощо), акцентують на необхідності формування професійно мобільного фахівця, конкурентоздатного на ринку праці. Підвищення рівня професійної мобільності має забезпечити нашій державі не тільки подолання негативного ефекту від реструктуризації економіки, але й нормальний розвиток у майбутньому [89, 242].

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки також зазначено, що освіта виступає інтелектуальним і стратегічним ресурсом «...соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для реалізації кожної особистості. Тому важливим для держави є виховання нової людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, її мобільності та потреб суспільства і держави» [52, 4].

Практика останніх років свідчить, що в умовах нових соціально-економічних відносин педагогічна наука не може не порушувати питання професійної мобільності спеціалістів, бо ринок праці зумовлює підвищені вимоги до якості підготовки фахівців. Отже, одним із найважливіших завдань є необхідність реформувати навчальний процес у закладі вищої освіти та систему післядипломної освіти, збагатити їх рекомендованими наукою педагогічними технологіями, щоб забезпечити високу ефективність підготовки фахівців [9, 220].

Визначаючи вищу освіту і науку як чинники трансформації суспільства, для досягнення ним високого рівня економічного розвитку і соціальних стандартів В. Триндюк визначає її як «стратегічний ресурс збереження і примноження інтелектуального потенціалу держави, її інноваційного розвитку». Досліджуючи процеси оновлення у вищій освіті України вчена наголошує, що це «процес безперервний, постійно перебуває на стадії вдосконалення, оскільки невпинно триває науково-технічний прогрес, розвивається глобальна всесвітня павутина, змінюються соціально-політичний, економічний стан не лише в Україні, а й у всьому світі», формується нова мобільна особистість [86, 197].

Ми є свідками й учасниками того, що в системі освіти України сьогодні також відбувається процес переходу до нових парадигмальних засад,

насамперед до фундаментальності та гуманістичного світобачення. Провідним напрямом освітньої політики стає особистісно-розвивальний. На порядку денному стоїть питання про докорінне удосконалення процесу підготовки фахівців у контексті всіх позитивних надбань вітчизняної системи вищої освіти та Болонського процесу. За таких умов ще актуальнішою стає проблема забезпечення високого рівня професіоналізму тих, хто організовує та бере участь у цьому процесі.

В умовах реформування системи освіти України від викладача закладу вищої освіти потрібні «мобілізація всіх внутрішніх ресурсів, готовність до інновацій, бажання вдосконалюватися, розширювати межі своєї компетентності, перебудовувати звичну структуру діяльності. У той же час, як відзначають багато фахівців, освіта – це величезна інерційна система, в якій розробка і впровадження нових методик займає роки і десятиліття» [66].

Причини, які зумовлюють необхідність формування професійно мобільного викладача закладу вищої освіти, можуть бути зовнішніми та внутрішніми.

Зовнішні спричинені об'єктивною необхідністю зміни педагогічної спеціальності, спеціалізації, статусу особистості внаслідок розвитку та реформування освітньої галузі.

Внутрішні причини зумовлені суб'єктивними (індивідуальними) особливостями, пов'язаними з мотивацією успіху, спрямованістю особистості на вдосконалення професійних навичок, саморозвиток (що можна розглядати як внутрішнє самовдосконалення особистості, яке базується на відповідних цінностях і потребах), кар'єрне зростання. Внутрішні причини можуть бути пов'язані також із схильністю людини до зміни предметної діяльності, пізнім професійним самовизначенням, різноманітними особистими проблемами, наприклад, можливістю зміни місця проживання, погіршення стану здоров'я тощо [89, 244].

Головною метою професійної підготовки викладача закладу вищої освіти є діяльність, здатність до її варіативності, особистісні якості фахівця, що

визначають рівень його загальної і професійної культури, інтелектуальний розвиток і професійне мислення. Це обумовлено вимогами ринку праці, тому «нова демократична освітньо-педагогічна ідеологія передбачає переорієнтацію з інформаційного на проблемно-діяльнісний тип освіти» [39].

О. Чусова вважає, що «динамізм соціально-економічних трансформацій, стрімка інформатизація суспільства зумовлюють зміни освітніх пріоритетів щодо підготовки спеціаліста нового типу – мобільного, компетентного, конкурентоспроможного, що орієнтується у сучасному світі, вільно розпоряджається своєю професійною кваліфікацією та мобільно адаптується до нових умов професійної діяльності» [90, 210].

На сьогоднішній день гостро стоїть проблема пошуку психологічних детермінант професійної мобільності викладача закладу вищої освіти, які дозволили б кадрам вищої школи відповідати сучасним вимогам до педагога. Існує думка, що виховати мобільну особистість може тільки мобільна особистість. Уявлення, що склалося про професійну мобільності людини як здатності змінювати професію чи рід діяльності в умовах високої динамічності суспільних відносин і зв'язків не цілком прийнятно для системи освіти, де завжди цінувалися стабільність і відданість професії. Очевидно, що стосовно означеної проблеми більш релевантний підхід, згідно з яким професійна мобільність визначається як інтегративна, цілісна характеристика суб'єкта діяльності, що забезпечує гнучку орієнтацію в динамічних професійних умовах (як внутрішніх, так і зовнішніх) [38, 57].

Зважаючи на ці та інші обставини, актуальною стає наукова проблема, яка полягає в теоретичному обґрунтуванні системи формування професійної мобільності викладача у педагогічній освіті.

Розв'язання цієї проблеми започатковано у теорії особистісного розвитку людини в процесі діяльності (Б. Ананьєв, Л. Буєва, Л. Виготський, О. Киричук, Є. Климов, О. Леонтєв, Б. Ломов, А. Маркова, С. Рубінштейн). Проблеми розвитку професійно-педагогічної освіти та педагогів зокрема розглядають А. Алексюк, В. Бондар, С. Гончаренко, Л. Гузій, О. Гура, Б. Дьяченко, І. Зязюн,

В. Кремень, Н. Кузьміна, А. Маркова, Н. Ничкало, Л. Пуховська, О. Пометун, Л. Савенкова, О. Савченко, В. Семиченко, В. Сухомлинський, Т. Сущенко та інші.

Загальні основи та окремі аспекти феномену професійної мобільності розроблено у працях В. Безрукової, В. Береги, В. Воронкової, С. Гончаренка, І. Дичківської, Є. Іванченко, Н. Кожемякіної, З. Курлянд, О. Савченко, Л. Уманського, Л. Шевченко, М. Яценко та ін. Зокрема, на думку О. Савченко, «високий динамізм виробництва, використання нових видів енергії і матеріалів, автоматизація і комп'ютеризація потребують від людей універсальної освіти, яка готує до професійної мобільності, вміння швидко переучуватися, бути фізично і психічно витривалими» [72, 14].

За визначенням С. Гончаренка, «зміст професійної освіти охоплює поглиблене ознайомлення з науковими основами й технологією обраного виду праці; прищеплення спеціальних практичних навичок та вмінь; формування психічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи в певній сфері людської діяльності» [8, 275].

Наголошуючи на актуальності проблем професійної освіти В. Триндюк у своїх подальших дослідженнях висвітлює думку про «трансформаційні процеси» у вищій освіті. За твердженням вченої, «освіта і наука виступають не тільки головними чинниками трансформації суспільства, але й досягнення ним високого рівня економічного розвитку і соціальних стандартів, збереження і примноження інтелектуального потенціалу держави, її інноваційного розвитку» [86, 197].

Н. Ничкало однією з головних цілей професійної освіти вважає «задоволення поточних і перспективних потреб у кваліфікованих, конкурентноздатних робітниках, що мають широкий політехнічний світогляд, професійну мобільність, загальну культуру» [61, 7].

На думку Н. Дячок «професійна мобільність, як багатогранність педагогічної професії, визначає дві домінанти: з одного боку, професійно-освітні можливості майбутнього кваліфікованого робітника, а з іншого вимоги,

що висуваються до професійно-технічного навчального закладу з боку суспільства й ринку праці у швидкості, рівні формування професійної мобільності і якості підготовки професійно мобільного кваліфікованого фахівця» [20, 130-131].

Сутність професійної мобільності викладача закладу вищої освіти виражається в готовності особистості саморозвиватися, здійснюючи при цьому самоосвіту і перетворення себе, побудова конструкта свого професійного «Я», готовність у процесі професійної діяльності успішно адаптуватися до мінливих умов професійно-педагогічного середовища.

Викладач закладу вищої освіти «повинен одночасно бути: викладачем (передавати знання, стимулювати активність студентів, формувати навички та вміння); вихователем (здійснювати всебічний розвиток особистості студента, формувати професійні й психологічні якості); ученим (здійснювати наукові пошуки в галузі дисципліни, яку викладає); менеджером (організовувати аудиторні заняття, стимулювати й контролювати самостійну роботу студентів); експертом і консультантом (допомагати студенту орієнтуватися у світі наукової інформації)» [89].

Однією із складних проблем у розвитку психолого-педагогічної готовності викладача закладу вищої освіти до професійної мобільності є його нездатність оцінити свої можливості й спрогнозувати особистісний розвиток, знайти власне рішення в ситуації вибору, відстояти свою індивідуальність, забезпечуючи перспективи кар'єрного зростання. Це породжує стереотипність професійного мислення й поведінкових штампів, невпевненість у собі і як результат – професійна приреченість (нелюбима робота і, водночас, острах змінити її). Така незрілість професіонала (не тільки в педагогічній діяльності), нездатність відповідати за себе й за результати своєї праці, невміння самокритично оцінити свою корисність на цьому поприщі стає причиною невдоволення собою, а часом і психічної деформації особистості.

Професійна мобільність викладачів закладів вищої освіти охоплює різноманітні зміни змісту, характеру та умов праці педагогів, що торкаються

змін їх статутних характеристик (внутрішньо професійних, категоріальних) і більш широких (соціальних).

Вона виражається у зміні:

- професії (спеціальності, спеціалізації);
- кваліфікації;
- посади;
- місця роботи.

Суб'єктом мобільності може виступати як окремий викладач, так і педагогічний колектив в цілому [51, 32].

М. Д'яченко та Л. Кандилович професійну мобільність викладача розглядають як готовність і здатність фахівця до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів виконання різноманітних завдань у межах своєї професії, успішного «переключення» на іншу діяльність або зміни видів діяльності. Професійна мобільність, на їхню думку, передбачає також володіння системою узагальнених професійних прийомів і вміння ефективно їх використовувати для виконання будь-яких завдань у суміжних галузях. В умовах швидких змін техніки і технології виробництва професійна мобільність є важливим компонентом кваліфікаційної структури спеціаліста [19, 195-196].

Професійна мобільність надає кожному педагогу можливість створити професійний стиль відповідно до своїх поглядів, принципів та орієнтацій; постійно здійснювати пошук оптимальних освітніх форм навчання, здійснювати педагогічний експеримент, продукувати й узагальнювати самобутній досвід у освітній діяльності, що в свою чергу приведе до оцінення педагога суспільством [20, 133].

Дослідження як вітчизняних (С. Кугель, Р. Ривкіна, Л. Хахуліна, та інші), так і зарубіжних (Ю. Веніге, Е. Йожа, Т. Орден та інші) науковців показують, що мобільність у педагогічній сфері має ряд особливостей, що впливають із специфіки професійної діяльності. Перш за все в освіті співвіднесеність стабільності і мобільності кадрів інша, ніж у матеріальному виробництві: забезпечення гнучкості і багатofункціональності професійної освіти

відповідно до потреб суспільства збільшує «питому вагу» значення мобільності. По-друге, детермінована об'єктивними чинниками, як і в матеріальному виробництві, мобільність у педагогічній сфері, її спрямованість, інтенсивність більшою мірою залежать від особистісних, суб'єктивних чинників. Суспільство зацікавлене у такому фахівцеві, який уміє думати самостійно і вирішувати різноманітні проблеми, застосовувати знання, одержані у процесі навчання; володіє критичним і творчим мисленням, що сформоване у процесі освіти; вміє здобувати нові знання, здібний до самонавчання, самоосвіти [64, 125].

Вивчення професійно-педагогічної мобільності, на думку С. Кугеля, охоплює як її здійснення, так і чинники, передумови, умови, наслідки цього процесу. Наявність об'єктивних (можливість зміни статусу) і суб'єктивних (орієнтація на зміну статусу) передумов дозволяє говорити про реальну і потенційну мобільність [41, 48].

Спираючись на науковий метод синтезу психолого-педагогічних підходів до поняття «професійна мобільність» визначимо професійну мобільність викладача закладу вищої освіти як здатність швидко адаптуватися у різних сферах соціально-педагогічної діяльності, що базується на прагненні до самореалізації, самовдосконалення та сформованих ключових компетентностях.

Розглянемо компоненти професійної мобільності викладача закладу вищої освіти.

Встановлено, що більшість дослідників розглядають структуру професійної мобільності на основі компетентнісного підходу та змісту професійної діяльності, а також особистісних якостей, які притаманні професійно мобільному фахівцю.

Ми погоджуємося з твердженням Л. Сушенцевої про те, що основою професійної мобільності педагогічного працівника є динамізм його мотиваційних, інтелектуальних і вольових процесів, завдяки чому створюється індивідуальне поле готовності до професійної мобільності [83, 5].

Базуючись на працях вітчизняних та зарубіжних науковців

Ю. Добровольський, В. Добровольський та О. Зарічанський виокремлюють такі компоненти професійної мобільності викладача (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Компоненти професійної мобільності викладача закладу вищої освіти

Компоненти мобільності	Показники
Особистісний	гнучкість розуму; комунікабельність; емоційна стабільність; неупередженість; позитивне мислення; вольовий потенціал; пластичність; наполегливість; висока працездатність; креативність
Інструментальний	педагогічна активність; професійна ініціативність; готовність до ризику; прагнення до саморозвитку
Діяльнісний	визначати цілі діяльності та стратегії їх реалізації; контактувати з представниками різних вікових груп; приймати рішення в нестандартних педагогічних ситуаціях; самостійно вирішувати професійні проблеми; адекватно оцінювати свої професійні здобутки

Показники цих компонентів засвідчують, що у процесі фахової підготовки викладачів низка окремих особистісних та інструментальних показників в окремих студентів проходить стадію подальшого розвитку, а в інших може перебувати на стадії формування. Показники ж діяльнісного компоненту мають цілеспрямовано формуватися у студентів, починаючи з першого року навчання [17, 119].

Розглянемо структуру професійної мобільності викладача закладу вищої освіти.

Структура – це організаційна характеристика системи, яка являє собою сукупність стійких системоутворюючих зв'язків і відносин, які забезпечують стабільність та рівновагу системи, взаємодію, підпорядкованість і

пропорційність між складовими її елементами. Структура перебуває в тісному взаємозв'язку зі складом системи, визначається ним і сама, у свою чергу, значною мірою його визначає [78, 299]. Структура професійної мобільності викладача закладу вищої освіти – багатозв'язна, тобто кожний елемент пов'язаний з усіма іншими.

Аналіз соціологічних і психолого-педагогічних досліджень показав, що існують різні підходи до розкриття структури професійно-педагогічної мобільності.

Так, Л. Амірова і З. Багишаев структуру професійної мобільності фахівця в педагогічному просторі закладу вищої освіти представляють як систему, що складається з наступних компонентів:

- професійно-педагогічна діловитість, що має в своїй основі особистісну активність;
- професійно-педагогічна компетентність, основу якої становить готовність як інтегративну якість особистості;
- професійно-педагогічна гнучкість, що базується на адаптивності як особистісній властивості;
- професійно-педагогічне новаторство, психологічним фундаментом якого є здатність до творчої діяльності [2, 84].

Б. Ігошев в якості структурних характеристик професійної мобільності педагога виділяє:

- відкритість, яка зумовлює схильності до всього нового, невідомого, незвичного, несподіваного, здатність відмовлятися від стереотипів та шаблонів у сприйнятті дійсності і діяльності;
- активність, що забезпечує постійну готовність до діяльності, зовнішнього прояву намірів, освоєння нових форм і видів діяльності і перетворенню зовнішнього (професійного і соціального) середовища і т. д.;
- адаптивність як здатність ефективно пристосовуватися до мінливих умов професійної та педагогічної діяльності;
- комунікативність як здатність і готовність встановлювати необхідні

зв'язки і контакти з суб'єктами освітньої діяльності;

– креативність, яка забезпечує творче ставлення до зовнішнього середовища і організації власної діяльності, готовність до їх цілеспрямованого і доцільного перетворення [26].

Л. Сушенцева у структурі професійної мобільності виділяє «найбільш значущі, визначальні складові: когнітивну, що представляє собою базові, універсальні, фундаментальні, які не піддаються швидкому старінню знання з тих галузей, які виділяються як сфери ключових компетенцій для певного виду професійної діяльності; процесуально-діяльнісну, що забезпечує вміння оперативно і гнучко застосовувати у практичній діяльності свої знання, розв'язувати будь-які професійні завдання оптимальним і найбільш ефективним способом; організаційно-діяльнісну, основу якої становить здатність до самоорганізації, саморозвитку, що забезпечує кваліфікованому робітнику вміння постійно оновлювати свій арсенал знань і способів діяльності, організовувати внутрішні й зовнішні ресурси, необхідні для розв'язання конкретного професійного завдання» [84]. Як вважає науковець, важливе місце у структурі професійної мобільності належить сформованості ключових компетенцій, які можуть проявлятися як самостійні (особистісні) якості або як складові загальної професійної кваліфікації, готовності особистості до професійної мобільності, професійної й соціальної активності [84].

Проводячи дослідження професійної мобільності державного службовця І. Шпекторенко виділяє дві системи у структурі професійної мобільності: перша складається з певних стійких процесів, які тривають у професійному середовищі та розвитку спеціаліста, у котрому розвивається мобільність, і друга – з професійно мобільних якостей особистості, які визначають мобільність і розвиваються під час перебування у певному професійному середовищі. До процесів, що впливають на професійну мобільність дослідниця відносить: професійну орієнтацію; професійне самовизначення; професійний відбір; професійне середовище; професійну адаптацію; професійну мотивацію; професійну активізацію; професійну освіту; професійне виховання. Професійно

мобільними якостями фахівця виділяє: сформовані професійні наміри, професійний поклик, професійні інтереси, професійні зазіхання; професійну спрямованість особи (професійна установка, професійна гнучкість, професійна відкритість); професійна працездатність; професійна придатність як сполучення вказаних вище якостей; професійна навченість; професійний досвід; професійну культуру; професійну задоволеність; професійну компетентність (знання, уміння, навички) як синтетичну якість управління [91, 469-471].

На думку С. Капліної, «професійна мобільність включає сукупність базових компонентів професійної культури (ключові компетенції і кваліфікації) і професійної компетентності (високий інтелект, креативні здібності, професіоналізм). Виділені компоненти об'єднані наявністю професійного змісту, орієнтацією на людину і потреби суспільства» [32, 14].

О. Ієвлев зазначає, що професійно-педагогічна мобільність майбутнього викладача має особистісний та діяльнісний складники. Особистісний містить такі компетентності, як мотиваційна (установка на професійне вдосконалення, здатність пізнати власну мотивацію до професійної діяльності), рефлексивна (здатність до осмислення власних професійних і особистісних можливостей), адаптивна (здатність пристосовуватися до умов професійної діяльності), творча (творче ставлення до професійної діяльності, здатність до оволодіння способами творчості в неї). Діяльнісний – педагогічна (здатність організовувати власну професійну діяльність і навчальну діяльність студентів), фахова (сукупність спеціальних знань та вмінь, що визначаються переважно базовою освітою, здатність використовувати у професійній діяльності), проектна (здатність проектувати власну професійно-педагогічну діяльність, навчально-пізнавальну діяльність студентів), психологічна (знати закономірності психічних процесів і станів особистості, здатність використовувати ці знання в освітньому процесі) [29].

У своїй дисертації Ю. Панас [59] стверджує, що «у дослідженні проблеми формування професійної мобільності мають перевагу особистісні детермінанти. Зокрема, цей феномен є механізмом адаптації, що дає змогу людині управляти

ресурсами суб'єктності й професійної поведінки і включає такі характеристики:

- фундаментальні знання і узагальнені способи діяльності, що є основною умовою забезпечення швидкого засвоєння нових знань, необхідних для розширення меж професійної діяльності чи засвоєння нових професій;
- активність особистості, що розуміється як здатність особистості до перетворення діяльності і себе у ній, готовність до засвоєння нових форм і видів діяльності, професійної ініціативності;
- адаптивність як здатність пристосовуватися до мінливих умов професійної діяльності, готовність змінити своє життя і діяльність;
- відкритість – схильність до нового, неупередженість, здатність відмовлятися від стереотипів і шаблонів у сприйнятті дійсності і в діяльності;
- комунікативність – здатність і готовність встановлювати нові зв'язки та підтримувати контакти у процесі професійної діяльності;
- креативність – творче ставлення до зовнішнього середовища і власної діяльності, готовність до їх перетворення;
- компетентність – здатність гнучко орієнтуватися в професії, готовність до продовження навчання, самонавчання, саморозвитку, самоосвіти;
- саморозвиток – творча самореалізація і самовдосконалення у нових професійних умовах;
- рефлексивність як здатність усвідомлено контролювати результати своєї діяльності і рівень власного розвитку, особистісних досягнень, адекватно оцінювати свої професійні здобутки;
- гнучкість, пластичність – здатність успішно переключатися на іншу діяльність або змінювати способи вирішення професійного завдання відповідно до умов діяльності» [59, 48-49].

Нам імпонує думка С. Нужної про те, що професійна мобільність як якість особистості має складну структуру: сформовану внутрішню потребу у професійній мобільності, здатності і знанневу основу професійної мобільності, а також самоусвідомлення особистістю своєї професійної мобільності, сформоване на основі рефлексії готовності до професійної мобільності. Кожна з

цих складових включає в себе підструктури, розвиток яких і призводить у кінцевому підсумку до її формування. Так в основі формування потреби в професійній мобільності лежать: розвиток мотивації самоосвіти, розвиток мотивації досягнення, формування установки на самоактуалізацію, установки на оптимістичне сприйняття дійсності, зміни професії. Здатності до професійної мобільності включають в себе розвинені когнітивні здібності, креативність, дивергентність, критичність мислення. Знаннева основа професійної мобільності складається із загальноосвітніх, загально-професійних і професійних знань, ключових кваліфікацій і компетенцій, здатності до швидкого переносу знань [56, 33].

Аналіз наукових джерел показав, що сучасні науковці мають різні погляди стосовно характеристик структури професійної мобільності, оскільки ґрунтуються на різних підходах. Підсумовуючи, зазначимо, що в розглянутих вище підходах дослідників, наукові пошуки яких спрямовані на визначення компонентів професійної мобільності фахівця, зосереджується увага на об'єктивних характеристиках особистості, які зумовлюють активність її професійної діяльності, її умов, цілей, перспектив і залежать від рівня професійної мотивації, когнітивного розвитку, адаптивності і водночас здатності до ризику, комунікативності, ініціативності, самостійності та креативності фахівця [59].

На думку І. Хорєва, професійна мобільність викладача передбачає системне бачення його професії, володіння високого рівня узагальнення системою знань професійно-педагогічних та суміжних галузей науки, уміннями їх ефективного застосування. До складу професійної мобільності викладача науковець відносить три компоненти: професійно-педагогічний, соціально-психологічний та науково-дослідницький, які складаються з умінь, необхідних для професійно мобільного викладача [89, 246].

Таким чином, можна відзначити, що в структурі професійної мобільності викладача закладу вищої освіти найбільш часто виділяються такі складові: активність, яка розуміється як готовність до викладацької діяльності, освоєння

нових форм і видів діяльності; як основа професійно-педагогічної діяльності (Л. Амірова, З. Багишаев, Л. Горюнова, Б. Ігошев); адаптивність (здатність пристосовуватися до мінливих умов педагогічної діяльності; готовність змінити своє життя і діяльність; основа професійно-педагогічної гнучкості (Л. Амірова, З. Багишаев, Б. Ігошев); відкритість – схильність до нового, невідомого, відмова від стереотипів (Б. Ігошев, Н. Мерзлякова); комунікативність – здатність і готовність встановлювати нові зв'язки та контакти з суб'єктами освітньої діяльності (Б. Ігошев, С. Капліна, Л. Меркулова, В. Міщенко); креативність – творче ставлення до середовища і власної педагогічної діяльності, готовність до їх перетворення; фундамент професійно-педагогічного новаторства (Л. Амірова, З. Багишаев, Б. Ігошев, В. Міщенко); компетентність – здатність гнучко орієнтуватися в професії, готовність до продовження навчання, самонавчання, саморозвитку, самоосвіти (Л. Амірова, З. Багишаев, Л. Горюнова) [2; 10; 26; 32; 50; 51].

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що майже всі перелічені вчені акцентують на необхідності підготовки професійно мобільного фахівця, конкурентспроможного на ринку праці. Є також спроби розробити наукові підходи досягнення цієї мети. Зокрема, Н. Кожемякіна до структури професійної мобільності майбутніх фахівців відносить соціально-професійні, професійно-управлінські, комунікативні та регулятивно-емоційні компетенції. На підставі цієї структури вона пропонує розробляти методику формування професійної мобільності [36].

Отже, сучасний викладач закладу вищої освіти у сфері освіти має бути не тільки професійним педагогом, а й особистістю, що володіє засобами пізнання себе та навколишнього світу й здатна до повноцінної професійного й особистісного самовираження й самореалізації.

На думку Р. Майбороди «поняття «мобільність викладача» визначається як адаптивна здатність, що сприяє професійному розвитку та активності фахівця в практичній діяльності при вирішенні навчальних завдань. Вважаємо, що здатність відмовитися від стереотипів, готовність до діяльності, взаємодії,

перетворення, до творчого осмислення дійсності, критичність мислення, мотивація до самоосвіти є визначальними вимогами до особистості сучасного педагога. Таким чином, мобільність як педагогічна категорія виражає ідею поступальних змін відповідно освітніх потреб та умов освітнього середовища. Однак, проблема розвитку мобільності викладача потребує ґрунтовного дослідження, що зумовлюється низкою чинників до яких належать: зміни, що відбулися у змісті професійної діяльності та зумовлені процесами глобалізації, інтеграції; швидке оновлення інформаційно-комунікаційних технологій та функціональних можливостей сучасних комп'ютерних засобів; потреба суспільства у фахівцях, здатних бути конкурентоспроможними на ринку праці» [46, 191].

К. Сечина вважає, що професійна мобільність викладача закладу вищої освіти – це «певний триплекс, що включає: якості його особистості, що забезпечують його внутрішній розвиток через сформованість ключових та загально-професійних компетентностей; його професійну діяльність, детерміновану подіями, що змінюють середовище і результатом якої виступає самореалізація викладача в житті та професії; процес перетворення викладачем студентів, самого себе, а також навколишнього професійного та життєвого середовища» [76, 70].

Зазначимо, що проблема формування професійної мобільності викладача закладу вищої освіти ще не стала предметом окремого фундаментального наукового дослідження.

Сучасному викладачеві необхідний якісно новий рівень професійного розвитку, який пов'язаний передусім з іншим поглядом, іншим способом мислення, поведінки та діяльності, ставлення до себе і до студентів як до вільних і відповідальних людей. Викладач повинен бути відкритим для нового досвіду, нового знання, одержувати задоволення від своєї праці. Відповідно до свого призначення в сучасних умовах він має вибудовувати свою діяльність на підставі принципів наукової організації педагогічної праці, володіння теоретичними основами, прийомами та засобами широкого

використання теорії у практиці підготовки майбутніх фахівців, методикою опанування спеціальності викладача, попередження професійних деформацій, вміння формулювати мету професійної діяльності, оцінювати її ефективність тощо [47, 59].

На нашу думку, професійна мобільність викладача закладу вищої освіти – це його готовність та здатність до:

- швидкої зміни завдань і видів професійно-педагогічної діяльності, інтеграції змісту суміжних навчальних дисциплін, його відповідного дидактичного опрацювання та майстерного викладу студентам;
- продуктивного опанування суміжними навчальними курсами, посадами науково-педагогічних працівників і спеціалізаціями в межах спеціальності, галузі науки;
- опанування новими спеціальностями науково-педагогічних працівників та змінами у своїй та суміжних галузях науки;
- творчої зміни стилю та змісту своєї діяльності відповідно до нових підходів у галузі своєї професії та суміжних професійних галузях;
- планування та здійснення саморозвитку, попередження професійних деформацій.

Професійна мобільність викладача передбачає системне бачення його професії, володіння високим рівнем узагальнення системою знань професійно-педагогічних та суміжних галузей науки й уміннями їх ефективного застосування.

Методологічною основою дослідження професійної мобільності викладача закладу вищої освіти, на нашу думку, є основи теорії єдності особистості та діяльності; головні принципи теорії систем щодо дослідження педагогічних явищ і процесів, взаємозв'язку емпіричного та теоретичного аспектів педагогічної діяльності; теоретичні положення філософії освіти щодо професійного розвитку та саморозвитку особистості в системі безперервної освіти.

У концепції дослідження феномену професійної мобільності викладача

закладу вищої освіти знайшли відображення ідеї:

- педагогіки гуманізму, гуманістичної освітньої парадигми, сутністю якої є розвиток особистості, нове усвідомлення природи людини, розвивальне, індивідуально орієнтоване навчання, у якому розвиток людини є не побічним продуктом, а головною метою;

- антропологічної парадигми (спрямування пізнання на людину (викладача вищої школи) як на перший предмет дослідження);

- онтологічної парадигми (окреслення педагогічних явищ та процесів з позицій їх найперших засад як елементів цілісного універсуму);

- культурологічної та соціологічної парадигм (осмислення діяльності з позиції, відповідно до якої всі феномени людського буття пов'язані із соціальними та культурними процесами);

- інтелектуалістської парадигми (дослідженню підлягають передусім процеси інтелектуальної діяльності викладача: пізнання, розвиток та становлення, комунікативні та рефлексивні процеси тощо).

Адекватним підходом до вивчення проблеми формування професійної мобільності викладача закладу вищої освіти є, на думку Т. Сергєєвої, особистісно-розвивальний підхід, методологічною основою якого повинні стати закономірності цілеспрямованого формування та розвитку особистості. Основа такого підходу була закладена у:

- дидактиці Я. Коменського (принципи доцільності та природо-відповідності в навчанні);

- теорії «вільного виховання» та педоцентризму в педагогічній науці (Ж.-Ж. Руссо);

- ідеї розвиваючого навчання Й. Песталоцці;

- психологічній теорії діяльності О. Леонтьєва і С. Рубінштейна;

- гуманістичній теорії А. Маслоу та Д. Роджерса (концепція самоактуалізації як керівний мотив у житті людини, одне з найважливіших джерел її життєвої енергії);

- культурно-історичній теорії походження і формування психіки і

свідомості Л. Виготського;

– ідеї Ф. Дістервега про активізацію навчальної діяльності тих, хто навчається;

– психолого-педагогічній теорії, розробленій в працях К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського [75, 248].

Провідна ідея дослідження системи розвитку професійної мобільності викладача закладу вищої освіти ґрунтується на двох моделях.

Побудова першої моделі – моделі педагогічної діяльності викладача – передбачає аналіз властивостей особистості викладача закладу вищої освіти; уточнення його функціональної сутності як викладача та визначення широти професійного профілю; опис педагогічної діяльності викладача за допомогою наявних понятійних засобів; адекватне тлумачення педагогічної діяльності на рівні явищ (емпіричний опис) засобами мови педагогіки та психології вищої школи; формування на цій основі уявлень, які дають змогу звести розмаїття емпіричних явищ до теоретичної єдності; експертні оцінки та прогнози розвитку цієї діяльності на близьку та віддалену перспективу.

Розробка моделі педагогічної діяльності викладача дасть змогу мати уявлення про те, якими мають бути мета, зміст, форми і методи його підготовки, об'єктивно вирішувати проблеми професійно-педагогічного розвитку та становлення, попередження професійних деформацій. Побудова цієї моделі як еталону дасть можливість, спираючись на нього, прогнозувати та планувати якість підготовки фахівця, його розвиток.

Подальша трансформація цієї моделі дає можливість перетворити її дані у конкретні заходи щодо створення моделі формування професійної мобільності викладача закладу вищої освіти (друга модель). Вона відображає логіку професійно-педагогічної підготовки викладача з метою формування його професійної мобільності. Побудова моделі спрямована на розроблення програми підготовки, критеріїв, показників та рівнів формування професійної мобільності викладача. Друга модель є відображенням першої на конкретних етапах професійно-педагогічної підготовки викладача.

Педагогічна система формування професійної мобільності викладача проектується залежно від взаємодії провідних взаємопов'язаних чинників (ринок освітніх послуг, нові професії, що з'являються на ринку праці, якість підготовки фахівців). Зазначені чинники зумовлюють структурні компоненти системи (мета, зміст, форми, методи, умови та результат формування професійної мобільності викладача).

Змістом професійно-педагогічної підготовки викладача в процесі формування його професійної мобільності мають бути види педагогічної діяльності в межах відповідної педагогічної системи. Організована у такий спосіб підготовка викладача актуалізує його особистісний потенціал, стимулює професійне зростання [37].

Отже, досліджуючи наукові засади професійної мобільності викладача закладу вищої освіти, ми виходимо з розуміння цієї мобільності як інтегрованого утворення, яке передбачає володіння широким науковим світоглядом, системою професійно-педагогічних знань високого рівня узагальнення та уміннями їх ефективно застосовувати, здатність порівняно легкого переходу від одного виду діяльності до іншого для виконання будь-яких завдань та швидкого опанування змінами у галузі своєї професії та суміжних професійних галузях, вибудовувати та реалізовувати траєкторію свого подальшого професійного зростання.

У структурі професійної мобільності викладача закладу вищої освіти виділено діяльнісний та суб'єктний критерії. Показниками суб'єктного критерію виступають: розуміння сутності професійної мобільності, рівень готовності до вибору у вирішенні професійних завдань; рефлексивні вміння, свідоме подолання ситуації утруднення, потреба у суб'єкт-суб'єктній взаємодії. Показниками діяльнісного критерію є: відкритість до змін, здатність до цілепокладання, планування власного професійного розвитку, уміння знаходити і аргументувати свої дії в ситуації утруднення, активність у навчальній діяльності.

1.3. Особливості формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти

Сутнісною ознакою ХХІ століття є глобалізаційна інтеграція. Становлення нової системи освіти в Україні, зорієнтованої на входження у світовий освітній простір, супроводжується суттєвими змінами в педагогічній теорії та практиці, що породжує нові актуальні проблеми, зокрема забезпечення гнучкості і багатофункціональності професійної освіти відповідно до потреб суспільства.

Згідно Концепції модернізації української освіти, основна мета професійної освіти – підготовка кваліфікованого фахівця відповідного рівня і профілю, конкурентоздатного на ринку праці, компетентного, відповідального, такого, що вільно володіє своєю професією і орієнтованого в суміжних галузях діяльності, здатного до ефективної роботи за фахом на рівні світових стандартів, готового до постійного професійного зростання, соціально-професійної мобільності [9, 220]. Інтеграційні процеси, що відбуваються в світовій спільноті, проникають в систему освіти, яка стає основною виробничою силою суспільства. Поряд з цим виникає необхідність у створенні певної системи професійної підготовки кадрів, безперервності, що будується на принципах спадкоємності, інтегративності, гнучкості, конкурентоздатності, інформаційній прозорості, мобільності, орієнтації на потребі особи і суспільства. Якщо попередні покоління набували професію на все життя, то нинішнє має бути готовим до зміни професійної діяльності і володіти професійною мобільністю через швидко плинні виробничі умови. Відповідно до нового етапу розвитку суспільства, професія більше не виступає як центр життєвого циклу людини, а представляє одну з можливих форм соціальної адаптації і творчої самореалізації особистості. Виклики суспільства й освіти спрямовують педагога на постійний пошук шляхів удосконалення навчально-виховного процесу, передбачають наступність між допрофільним і профільним етапами навчання. Закладу вищої освіти потрібен викладач, котрий працює у

форматі творчих шукань, що ґрунтуються на здобутках традиційної методики й включають інноваційні елементи.

З огляду на це важливою є підготовка професійно мобільного викладача ЗВО. Принагідно зауважимо, що проблема мобільності тісно пов'язана з низкою протиріч, ключовим із яких є суперечність між тенденціями швидкоплинного розвитку сучасного «суспільства знань» і готовністю молодих фахівців працювати в умовах ринку.

Питання, пов'язані з проблемою професійної мобільності, вивчалися багатьма дослідниками (С. Гончаренко, Є. Зеєр, М. Д'яченко, О. Китайська, Ю. Кулюткін та ін.). Разом із тим зазначимо, що професійна мобільність у суто педагогічному аспекті, і зокрема у контексті освітніх євроінтеграційних процесів, вивчена недостатньо. Недослідженою залишається проблема формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти на вузівському етапі становлення фахівця.

Сучасний викладач – фундаментально освічена людина, здатна гнучко перебудовувати напрям і зміст своєї професійної діяльності, яка самостійно працює над власним розвитком, підвищенням освітнього й культурного рівнів, уміє самостійно набувати необхідних для професійної діяльності знань, умінь і навичок, критично мислить, володіє стійкою системою мотивів і потреб соціалізації, здатна активно й творчо діяти [27, 28].

Відзначимо, що непорушною вимогою до підготовки сучасного викладача закладу вищої освіти є знання з фундаментальних наук. Проте, погоджуючись з думками Л. Заніної, Н. Меншикової, зауважимо, що вирішальне значення має не стільки обсяг знань, скільки їх точність, систематичність, рухливість. Не максимум знань, а їх мобільність і керованість, а також гнучке пристосування до університетських умов роблять фахівця придатним до педагогічної діяльності [22, 41].

Аналіз наукових підходів, ґрунтовне вивчення нормативно-правових документів, джерельної бази уможливило визначити професійну мобільність майбутнього викладача закладу вищої освіти як інтегральне утворення у

цілісній структурі особистості і діяльності викладача, що передбачає професійну компетентність, вимагає педагогічної гнучкості (мислення, діяльності), готовності до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів розв'язання завдань. А також виявляється у здатності успішно переключатися на іншу педагогічну діяльність або змінювати види діяльності, залишаючись у педагогічному просторі закладу вищої освіти, що іманентно властиве саме викладачу закладу вищої освіти, забезпечує його самоорганізацію та фахову самореалізацію.

Мобільність пов'язана з гуманізацією педагогічного світогляду, що передбачає передусім готовність викладача закладу вищої освіти відмовитися від застарілих функціонально рольових стереотипів як у сприйнятті студента, так і у сприйнятті себе як професіонала.

За даними дослідників (І. Бех, Є. Бондаревська, В. Сластьонін та ін.) ціннісну спрямованість фахової підготовки майбутніх педагогів забезпечує саме аксіологічний підхід як «філософсько-педагогічна стратегія», феномен якої полягає в тому, що саме цінності надають стійкості системі освіти, особистості педагога і вихованця, визначають принципи їх поведінки, спрямовують інтереси й потреби особистості у життєвому та освітньому просторі, регулюють мотиваційну сферу педагогічної дійсності [3; 79].

Формування професійної мобільності є процесом соціальним, тому ефективність його залежить від впливу освітнього середовища закладу вищої освіти, в якому відбувається підготовка майбутнього фахівця, зокрема, викладача закладу вищої освіти.

Професійна мобільність майбутнього викладача закладу вищої освіти – це властивість особистості, що сприяє швидкому реагуванню на ситуацію утруднення і актуалізує всі потенційні можливості суб'єктної активності студента при виборі варіантів і способів вирішення професійно-педагогічних завдань і прогнозування професійної самореалізації. Професійна мобільність виступає певним особистісним ресурсом, що лежить в основі дієвого перетворення навколишнього світу і забезпечує готовність фахівця до змін не

тільки в професійному, але і в особистому житті, сприяє розвитку його творчого ставлення до професійної діяльності, до саморозвитку, до ефективного вирішення професійних і життєвих проблем багатоаспектними факторами вибору

Майбутній педагог має бути носієм широкого спектру загальнолюдських цінностей. У цьому процесі особлива роль належить викладачам закладів вищої освіти, які повинні допомогти студенту обрати стратегію опанування педагогічною освітою у двох стрижневих напрямках. По-перше, це становлення особистості самого студента у всій сукупності його індивідуальних якостей і, по-друге, це та конкретна сфера індивідуального досвіду, яка надалі стане засобом і змістом його професійної педагогічної взаємодії з вихованцями.

Головним фактором у досягненні професійної мобільності студентів – майбутніх викладачів є освіта, оскільки навчальний процес і позанавчальна діяльність закладу вищої освіти стимулюють особистісне зростання студентів, їх знань, інтересів, здібностей. В узагальненому вигляді формування професійної мобільності передбачає при цьому розвиток у студентів здатності досить швидко і успішно оволодівати необхідними знаннями, сучасними технологіями, набувати відсутні знання і вміння, що забезпечують ефективність професійної діяльності. Формування мобільності пов'язано з розвитком у студентів потреби в саморозвитку.

Існує думка (Т. Іванова, В. Крижко, Н. Михальченко, О. Семашко та ін.), що освіта – це процес засвоєння культури через особистісні смисли, співпрацю і діалог. Саме тому провідним в організації освіти особистості у руслі педагогічної аксіології повинен бути культурологічний підхід, в межах якого «трансюється система ставлення до вчащегося, освіти в площині культури, виховання людини культури», через збереження культури як середовища, яке живить і вирощує особистість через діалог культур та наповнення освіти смислами пошуку «людини в людині» [40, 226].

За умов трансформації українського суспільства особливої значущості набувають питання формування молоддю людиною нових життєвих стратегій,

компетентності, посилення гнучкості та мобільності її соціальної поведінки.

Беручи до уваги те, що «освітня парадигма зараз прогресивно змінюється: від інтелектуалізму, раціоналізації та прагматизму Заходу українська педагогічна думка все динамічніше повертається в бік духовності, її пріоритету над інтелектуальним компонентом у навчанні та вихованні» [40, 183], процес формування професійної мобільності, на нашу думку, повинен ґрунтуватися на природі цих змін, ураховуючи основні засади нової моделі освіти.

У цьому контексті важливим є врахування таких компонентів освітньої парадигми:

- освіта як формування культури універсального знання, де освітня культура розглядається як цінність у вигляді розширеного простору знань про світ;
- освіта як формування універсальної інтелектуальної діяльності;
- освіта як формування культури універсальної діяльності, де культура породжується, закріплюється та транслюється у вигляді стійких конструкцій – норм [40, 184].

На наше глибоке переконання, професійно мобільний випускник повинен бути достатньо адаптованою, гнучкою, нестереотипною особистістю, не діяти за шаблонами чи приписами. Знання та професійні, особистісні якості, якими повинен володіти випускник, мають бути фундаментальними, фаховими, водночас система їх відкритою та динамічною. Мобільність спеціаліста при цьому залежить як від індивідуальних, особистісних детермінант, так і від професійних.

В. Міщенко, визначаючи формування професійної мобільності у студентів закладу вищої освіти як складний психолого-педагогічний феномен, розглядає професійну мобільність як «інтегративну якість особистості, що об'єднує когнітивно-компетентнісний, мотиваційний і рефлексивно-оцінний компоненти» [51, 84].

Формування професійної мобільності майбутнього викладача, на думку Л. Горюнової, проходить ряд стадій:

1) стабілізуюча стадія – характеризується адаптацією студента до нових умов освітньої діяльності, освітнього середовища, соціального оточення;

2) аналітична стадія – характеризується підготовкою студента до змін себе, своєї діяльності як рефлексивної реакції на «обурення» освітнього середовища, в результаті яких студент звертається до аналізу власних ресурсів, що дозволяють йому рухатися назустріч подій, професійним вимогам;

3) перетворювальна стадія – характеризується включенням студента в процес власного професійного становлення [10].

О. Ієвлєв доводить, що «формування професійно-педагогічної мобільності майбутніх викладачів в умовах магістратури передбачає використання інноваційних технологій під час викладання дисциплін навчального плану та проведення практик. Це підвищить результативність освітнього процесу та конкурентоспроможність випускників на ринку освітніх послуг» [30, 96].

Розробка цілісного уявлення про професійну мобільність у системі підготовки педагогічних кадрів потребує забезпечення наступності всіх рівнів професійної підготовки мобільного фахівця, об'єднаних єдиною інтегрованою системою кваліфікацій, орієнтованих на компетенції, розроблені за участю конкретних замовників.

Поняття «професійна мобільність» є новою якісною характеристикою професійної освіти, тому для педагогічної практики у вищій школі актуальні виявлення і аналіз факторів, що впливають на формування цієї найважливішої якості сучасного працівника в навчальному процесі закладу вищої освіти. До них ми відносимо зовнішні і внутрішні фактори, що впливають на формування професійної мобільності студентів у закладах вищої освіти:

- зовнішні – соціальні умови життєдіяльності;
- освітнє середовище закладу вищої освіти, умови проживання, навчальна, дозвіллєва діяльність;
- матеріально-економічні умови – стан економіки, фінансове і матеріальне благополуччя, умови професійної діяльності, розмір стипендії;

- природно-екологічні, природні та техногенні обставини проживання студента, його раціональне взаємодія з природою;
- внутрішні біологічні – стан здоров'я студента, ведення здорового способу життя;
- особистісні або індивідуально-психологічні фактори – сукупність особистісних якостей студента; відповідність вимогам суспільного розвитку та науково-технічного прогресу; усвідомлення себе частиною природи, біосфери;
- інформаційні – інформованість про можливі варіанти соціально-професійної діяльності, володіння теоретичною інформацією різних дисциплін та інше [55, 50].

Розглядаючи умови формування мобільності особистості, слід зазначити, що в даний час вивчений ряд педагогічних умов, що забезпечують формування професійної мобільності. Так, найважливішим педагогічним умовою для формування професійної і соціальної мобільності Н. Зверєва, С. Шевченко і О. Каткова вважають освіту, оскільки навчальний процес стимулює особистісне зростання фахівця, його знань, інтересів, здібностей, для чого в рамках вузу потрібно здійснювати навчання не тільки дисциплін за основною спеціальністю, але і вводити додаткові спеціалізації та спеціальності [24, 91].

В якості ще однієї педагогічної умови формування професійної мобільності можуть виступати її компоненти: професійні знання; практичні вміння; професійно значущі особистісні якості.

Незважаючи на відмінності у підходах до проблеми педагогічних умов формування професійної мобільності, майже усі автори сходяться на тому, що для формування професійної мобільності досить розвитку кожного з її компонентів. Існує тісний взаємозв'язок між структурними компонентами професійної мобільності, що характеризує її як системну якість. І при формуванні професійної мобільності важливо враховувати рівень професійної грамотності майбутнього викладача закладу вищої освіти, ступінь володіння практичними вміннями та сформованість його професійно значущих

особистісних якостей. Тому при розробці розвиваючих технологій слід виходити з того, що формування професійної мобільності може йти через розвиток системи її структурних компонентів: гносеологічного, праксіологічного та аксіологічного.

У своєму дослідженні К. Садовська стверджує, що «... для формування успішної професійної мобільності фахівця треба володіти професійною грамотністю» [73, 97]. Вона включає поряд з професійною поінформованістю ще й особистісні якості, які під впливом професійних знань зазнають зміни. З'являється інтерес до іншої діяльності й оптимістична переконаність у власних можливостях.

При цьому такі педагоги як, Л. Меркулова, Н. Нікітіна, І. Якиманська та інші сходяться на тому, що теоретичні професійні знання (за якими – узагальнений професійний досвід) не лише спираються на практичну діяльність, але і розширюють межі індивідуального досвіду студента, спрямовують і організовують цей досвід, дозволяють переосмислювати його в системі професійного досвіду і, таким чином, впливають на процес формування професійної мобільності [50; 92].

В уявленнях Б. Ігошева, Ю. Калиновського, В. Міщенко в умовах соціальної нестабільності в якості важливої умови ефективності та гармонійності діяльності виступають професійні (у тому числі - психологічні) знання, що ведуть до змін у мисленні і особистості студента. Внаслідок цього відбувається зміна мотивів поведінки студента у взаємозв'язку з його ціннісними орієнтаціями [26; 31; 51].

Таким чином, незважаючи на відмінності у підходах до проблеми впливу професійних знань на формування професійної мобільності студента, автори сходяться на тому, що професійні знання є педагогічною умовою формування професійної мобільності та зміни її структури.

Вплив праксіологічного компоненту на формування професійної мобільності представлено в дослідженнях Л. Горюнової О. Садовської та ін. Дослідження, проведені сучасними вченими, дали можливість визначити роль

оволодіння студентом певних умінь і навичок у своїй професійній діяльності при формуванні професійної мобільності. На їхню думку, «...кожний студент як суб'єкт практичної діяльності будує свій власний досвід; кожен студент створює свою особисто пережиту стратегію вирішення професійних завдань і свій індивідуальний стиль діяльності» [10, 21]. І при цьому, як наслідок, відбувається розвиток, формування, удосконалення професійної мобільності. «Як би фахівці не виконували свою професійну діяльність, вона завжди повинна мати повну структуру – від розуміння і постановки цілей і завдань до здійснення дій самоконтролю і самооцінки». Тільки в цьому випадку, на думку К. Садовської, відбувається формування професійної мобільності. Причому, це забезпечується через виконання практичних прийомів в основних способах професійної діяльності фахівця [73, 125].

Вплив аксіологічного компоненту на формування професійної мобільності представлено в дослідженнях В. Сластеніна, І. Унта, І. Якиманської та інших.

В. Сластенін визначив сутність професійної мобільності через професійно значущі властивості та якості особистості [79].

І. Унт характеризує мобільність як «... якість особистості (деякий загальний психічний стан), яка займає важливе місце в структурі характеру і виступає проявом індивідуальної і типової своєрідності індивіда» [87, 64].

І. Якиманська пов'язує розуміння сутності професійної мобільності з комплексом професійно значущих якостей особистості. На думку автора, професійна мобільність корелює насамперед з індивідуально-психологічними якостями особистості, до яких відносяться високі пізнавальні інтереси, потреба в роботі, адекватність сприйняття професійної ситуації, прогнозування особистості фахівця, що формується, визначення умов і вибір засобів її всебічного розвитку і т. ін. [92, 107]

В результаті проведених теоретичних досліджень і експериментальної роботи С. Капліна [32] конкретизує педагогічні умови, що забезпечують формування професійної мобільності, і вказує на необхідність забезпечення

наступних моментів:

- розвиток у студентів позитивної мотивації до формування професійної мобільності, орієнтування студентів на особистісну і професійну життєтворчість, розвиток культури самопізнання, саморозвитку, самовиховання і самовдосконалення;

- створення метапрофесійних якостей фахівця;

- створення навчально-методичного забезпечення процесу (навчальних програм, посібників, методичних рекомендацій, спецкурсів тощо), формування професійної мобільності майбутніх фахівців і використання в процесі навчання спеціально розробленої дидактичної професійно-інтегрованої інтенсивно-комунікативної технології, що сприяє ефективному формуванню професійної мобільності;

- здійснення міждисциплінарної інтеграції знань з природничо-наукових, технічних і гуманітарних дисциплін з метою розвитку суб'єктного потенціалу особистості студента як основи формування професійної мобільності майбутнього фахівця;

- озброєння викладачів знаннями про сутність, зміст і технології формування професійної мобільності, а також теорією і особливостями методики викладання гуманітарних дисциплін;

- розробка і реалізація науково обґрунтованої моделі процесу формування професійної мобільності майбутнього фахівця при вивченні гуманітарних дисциплін [32, 27].

Таким чином, в даний час достатньо повно в науці вивчені педагогічні умови формування професійної мобільності. Але, на наш погляд, у межах вищої школи є пріоритетним не тільки і не стільки забезпечення педагогічних умов для формування професійної мобільності, так як педагогічні умови є зовнішньо середовищними умовами. Навпаки, необхідність формування студента – майбутнього викладача закладу вищої освіти як суб'єкта свого професійного розвитку (в тому числі і суб'єкта, що забезпечує формування власної професійної мобільності) вимагає створення таких психологічних умов,

які забезпечували б активність особистості для використання власних особистісних ресурсів, які проявляються у формі рефлексивності, локусі контролю особистості, стратегіях подолання конкретної особистості, її цінності. У зв'язку з цим актуальним є вивчення психологічних умов, що визначають формування кожного з означених елементів професійної мобільності, у тому числі – і психологічних умов формування стратегій подолання у різних ситуаціях, пов'язаних з професійним становленням особистості.

Психологічними чинниками, що обумовлюють формування професійної мобільності, на думку М. Кормильцевої, є «адекватні стратегії поведінки в конфлікті, соціальна толерантність, відданість професійним, етичним нормам, здатність до відповідальності і до демонстрації відповідальності, здатність до дисциплінованості, адаптивність до професійних змін, здатність до самоконтролю в професійній діяльності та навчанні, стійкість до критики, прояв впевненості в собі і емоційна стійкість» [38, 54].

Таким чином, домінантними напрямками формування професійно мобільного викладача в навчально-виховному середовищі закладу вищої освіти визначаємо:

- опору на науково обґрунтовані концептуальні ідеї та рекомендації щодо раціональної системи планування і розвитку моделей, систем освіти;
- орієнтацію на концептуальні ідеї інтеграції, професіоналізації, універсалізації, уніфікації у галузі освіти на європейському континенті;
- поєднання практичної професійної підготовки вчителя з теоретичною (традиція академічної підготовки), не абсолютизуючи теоретичні наукові знання;
- посилення професіоналізації підготовки вчителя з передбаченням наукового обґрунтування і практичного вдосконалення змісту педагогічної освіти з вектором на збалансованість її складників: загального, спеціального та професійного;
- збереження національних традицій і звичаїв фахової підготовки

вчителів.

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу, ми робимо висновок про актуальність нашого дослідження, так як питання про формування професійної мобільності майбутніх викладачів ЗВО досі залишається дискусійним. Професійна мобільність студентів виступає як інтегративна якість особистості, що характеризує рухливість внутрішнього стану студентів, її адаптаційні механізми, які забезпечують досягнення професійної компетентності, що дозволяє вибудувати процес прилучення майбутнього фахівця до педагогічної професії в період навчання.

Отже, формування професійної мобільності представляє собою процес поетапного ініціювання діяльності суб'єкта від ситуаційного спонукання, до розуміння особистісного сенсу мобільності, до цільової детермінації потреб і мотивів самореалізації в нових умовах і активного прояву вольових зусиль при досягненні цінностей професійного саморуху.

Проблема формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти буде успішно вирішуватися, якщо зміст і організація професійної підготовки доповнені і збагачені навчальним матеріалом, методами і прийомами, які розкривають особистісну значущість мобільності майбутнього викладача.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Методика та організація проведення експериментальної роботи

Експериментальне дослідження виконувалось на базі Запорізького національного університету. В експерименті брали участь 40 студентів.

Для реалізації мети і завдань дослідження була сформована експериментальна група, до якої увійшли 19 студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр», які навчаються за освітньо-професійною програмою «Історія». Крім того, була сформована і контрольна група, до якої увійшов 21 студент денної та заочної форм навчання освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр», що навчаються за освітньо-професійною програмою «Педагогіка вищої школи».

Результати експериментальної роботи оцінювалися за такими критеріями: суб'єктний (розуміння сутності професійної мобільності, рівень готовності до вибору у вирішенні професійних завдань; рефлексивні вміння, свідоме подолання ситуації утруднення, потреба у суб'єкт-суб'єктній взаємодії) і діяльнісний (відкритість до змін, здатність до цілепокладання, планування власного професійного розвитку, уміння знаходити і аргументувати свої дії в ситуації утруднення, активність у навчальній діяльності).

Як діагностичний інструментарій, за допомогою якого були зафіксовані зміни в рівні сформованості професійної мобільності, використовувалися наступні методики:

1. Для вивчення особливостей розуміння термінів «мобільність», «професійна мобільність» нами на підставі опитувальника Ю. Калиновського складена анкета для студентів:

- 1) Як Ви трактуєте поняття «мобільність», «професійна мобільність»?
 - 2) Про який вид мобільності Ви маєте уявлення?
 - 3) Яку людину називають «мобільною»?
 - 4) Чи вважаєте Ви, що якість мобільності властива Вам?
 - 5) Чи може заклад вищої освіти сприяти розвитку мобільності у студентів?
 - 6) Чи впливає мобільність на якість професійної діяльності?
 - 7) Що, на Вашу думку, потрібно, щоб бути готовим до прояву професійної мобільності?
 - 8) Уявіть собі, що Ви вже закінчили університет і рік пропрацювали викладачем. З якими труднощами Ви зустрілися і чому?
 - 9) Якщо Вам доведеться змінити професію, якому вибору Ви б віддали перевагу?
 - 10) Що у Вашому характері може сприяти вибору нових життєвих орієнтирів?
2. Для виявлення рівня уявлень про себе, розуміння себе як майбутнього професіонала використовувалася модифікована методика С. Пантелєєва [62, 97], яка включає дев'ять шкал, що характеризують різні сторони самосвідомості студента:
- 1) Ступінь усвідомленості «Я» (знання основних особливостей характеру, основних якостей).
 - 2) Самоповага, відчуття сили свого «Я».
 - 3) Усвідомлення «Я» як внутрішнього стрижня, інтегруючого, організуючого особистість, «внутрішній» локус контролю.
 - 4) Очікуване ставлення оточуючих.
 - 5) Відчуття самоцінності, оцінка власної мобільності.
 - 6) Самосприйняття, симпатія до себе.
 - 7) Бажання і готовність змінюватися по відношенню до наявного стану і в залежності від умов.
 - 8) Внутрішня конфліктність, рефлексія на загальному емоційному тлі

ставлення до себе.

- 9) Наявність орієнтації і переконань по відношенню до вибору професії.
За кожною шкалою визначаються рівні: високий, середній, низький.

3. Методика К. Замфір (в модифікації А. Реана) «Мотивація професійної діяльності» дозволила виявити рівень усвідомленості вибору професії, структури внутрішніх і зовнішніх мотивів, що дозволяє при організації процесу формування професійної мобільності враховувати можливості самореалізації і переміщення [69].

Студентам пропонується ряд питань які вони записують на аркуші. Після заповнення аркуша відповідей підраховуються показники внутрішньої мотивації (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) і зовнішньої негативної мотивації (ЗНМ).

На підставі отриманих результатів визначається мотиваційний комплекс особистості – співвідношення між собою трьох видів мотивації: ВМ, ЗПМ і ЗНМ. До найкращих, оптимальних, мотиваційних комплексів слід відносити наступні два типи поєднань: $ВМ > ЗПМ > ЗНМ$ і $ВМ = ЗПМ > ЗНМ$. Найгіршим мотиваційним комплексом є тип $ЗНМ > ЗПМ > ВМ$.

4. Методика незакінчених речень для виявлення рівня готовності проявляти мобільність використовувалася нами тільки на другому етапі дослідження (як доповнення складеної нами анкети на підставі опитувальника Ю. Калиновського). В змісті незакінчених речень досліджуваним пропонувалося висловити свої перспективи, обґрунтувати свої можливості прояву мобільності.

Респондентам було запропоновано закінчити фразу, дописати речення:

«Щоб довести, що я здатний(на) до вибору, я ...»;

«Я дійсно добре себе знаю? так як я ...»;

«Я хочу сказати, що я здатний(на) ...»;

«Якщо доведеться круто змінити своє життя, я можу ...»;

«У моєму характері є ...» та ін.

Якісний аналіз висловлювань студентів дозволив нам конкретизувати

загальне уявлення студентів про себе і свої професійні очікування, про перспективу в ситуації вибору, що підтверджувало їх вміння говорити про своє майбутнє, співвідносити професійний вибір із своїми можливостями, оцінювати свої особистісні якості і готовність діяти.

5. Також нами використовувалися бесіди зі студентами та метод спостереження за діяльністю студентів на аудиторних заняттях. Спостереження – це цілеспрямоване, за попередньо розробленим планом, фіксування досліджуваних явищ з метою їх наступного аналізу й використання для потреб практичної діяльності. Спостереження стає методом наукового пізнання лише тоді, коли воно не обмежується простою реєстрацією фактів, а переходить до формулювання гіпотез із тим, щоб перевірити їх шляхом нових спостережень. [58]. Метод спостереження за навчально-пізнавальною діяльністю студентів дає змогу докладно пізнати їх (студентів) діяльність, ставлення, волю й бажання, з'ясує нахили і здібності, успіхи, поведінку, можливості та способи дій у певних ситуаціях, визначає обсяг і глибину оволодіння професійними знаннями, рівень опанування відповідними навичками та вміннями, ступінь сформованості особистісних якостей, визначає недоліки й шляхи їх усунення тощо.

Всі ці методики (окрім методики незакінчених речень, яка була запропонована студентам лише на другому етапі дослідження) використовувалися як на першому етапі (констатувальний експеримент) так і на другому етапі (формульальний експеримент).

Діагностика першого етапу дозволила проаналізувати початковий стан учасників педагогічного процесу, що забезпечує формування професійної мобільності; виявити наявний рівень професійної мобільності студентів – майбутніх викладачів.

На другому етапі нами був розроблений курс «Технології професійної мобільності». Беручи участь в системі вправ і завдань курсу, рефлексуючи уявлення про себе як особистість мобільну та як мобільного (в майбутньому) викладача закладу вищої освіти, про цінності педагогічної професії, студент

створює новий конструкт «Я – мобільний спеціаліст».

Курс «Технології професійної мобільності» проводився зі студентами експериментальної групи.

Мета курсу – сприяння формуванню у студентів професійної мобільності в професійно-педагогічних видах діяльності.

Завдання курсу:

- формування уявлення про сутність професійної мобільності;
- формування мотивації до особистісної та професійної самореалізації, особистісного та професійного самовдосконалення;
- формування компетенцій, що забезпечують готовність студента до прояву професійної мобільності;
- розвиток якостей особистості, необхідних для прояву професійної мобільності.

Курс складався з наступних розділів: «Вступний», «Професійна мобільність як умова особистісної та професійної самореалізації», «Активне реагування на зміни у професійній діяльності як сутність професійної мобільності», «Безперервний особистісний та професійний саморозвиток як чинник професійної мобільності» та «Підсумковий».

При проведенні практичних занять широко використовувалися методи активного навчання – метод аналізу ситуацій і ролеві ігри. Метод аналізу ситуації припускає вільний вислів думок, дискусію – всі студенти стають учасниками обговорення, рішення педагогічної задачі є як би «колективним продуктом». Метод ролевої гри відрізняється від аналізу ситуацій внесенням елементів театралізації, можливістю моделювання реальних умов педагогічної діяльності, програвання тій або іншій ролі (викладача, студента), що дає можливість «приміряти на себе» роль викладача, відчути свої сильні і слабкі сторони. Ігровий характер сприяв також створенню на заняттях атмосфери психологічного комфорту, розкріпаченості, невимушеності.

Для успішного формування професійної мобільності ми вважали за необхідне детально аналізувати результати кожної вправи, якщо можливо,

намагатися знаходити інші варіанти вирішення проблеми, звертаючи увагу не тільки на принципову правильність виконання завдання, але і на форму, в яку воно одягнене. Після розбору і обговорення було корисно дати випробовуваним можливість повторити вправу з урахуванням висловлених зауважень і побажань, вирішити наявну проблему іншим способом.

Розглянемо зміст курсу більш детальніше.

Вступний розділ курсу був орієнтований на мотивацію студентів до вивчення курсу, на визначення вхідного рівня базових знань; на психодіагностику особистісних якостей, необхідних для прояву професійної мобільності. Розглядалися поняття «професійна мобільність», «прояви професійної мобільності», «акт прояву професійної мобільності», «готовність до прояву професійної мобільності», «педагогічна сфера як поле прояви професійної мобільності». В рамках годин на самостійну роботу було передбачено участь студентів у тренінгах: креативності, ефективного вирішення конфліктів, прийняття рішень, особистісного зростання та ін.

В результаті вивчення розділу «Професійна мобільність як умова особистісної та професійної самореалізації» студенти знайомилися з формами, видами самореалізації, умовами, сприяючими особистісної та професійної самореалізації, факторами та умовами, що стримують цей процес. Це забезпечувало усвідомлення студентами своїх професійних потреб, амбіцій і можливостей, інтересів, нахилів і здібностей з урахуванням особливостей професійного середовища. На практичних заняттях студенти знайомилися з технологіями постановки цілей і проектування професійної кар'єри, в тому числі в педагогічній сфері. Завершувався розділ проведенням круглого столу на тему «Коли кар'єра сприяє особистісній і професійній самореалізації?».

Розділ «Активне реагування на зміни у професійній діяльності як сутність професійної мобільності» був націлений на оволодіння студентами алгоритмами дій при змінах у професійній діяльності. Навчальні елементи та завдання містили ситуації, в процесі аналізу яких студенти набували навички

прийняття рішень при змінах у професійній діяльності та оцінки їх наслідків. Вивчення розділу завершувалося діловою грою «Зміни у професійній діяльності – прийми правильне рішення!».

В результаті вивчення розділу «Безперервний особистісний та професійний саморозвиток як чинник професійної мобільності» студенти знайомилися з технологіями особистісного і професійного самопізнання, самовдосконалення, саморозвитку. По завершенні розділу відбувалася презентація та обговорення програм особистісного і професійного розвитку на конкретний період часу, розроблених студентами.

Підсумковий розділ курсу передбачав складання і експертне оцінювання підготовленого кожним студентом портфоліо «Чи готовий проявити професійну мобільність?».

На узагальнюючому етапі експериментальної роботи аналізувалися дані, отримані за підсумками формувального етапу дослідження. В якості даних для визначення ефективності експериментальної роботи виступали результати освоєння студентами експериментальної групи програми курсу «Технології професійної мобільності».

2.2. Експериментальна перевірка ефективності формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти

Для вивчення рівня сформованості професійної мобільності студентів, що беруть участь в експерименті, нами були проведені дослідження з використанням відібраних діагностичних методик.

За результатами анкетування було встановлено, що більшість студентів як контрольної так і експериментальної групи не розуміють сутності понять «мобільність» та «професійна мобільність» уявлення. Лише 4 студента (21,1%) з експериментальної групи та 5 студентів (23,8%) з контрольної групи змогли надати зрозумілу характеристику цих понять. Але на запитання «Чи вважаєте

Ви, що якість мобільності властива Вам?», «Чи може заклад вищої освіти сприяти розвитку мобільності у студентів?» та «Що, на Вашу думку, потрібно, щоб бути готовим до прояву професійної мобільності?» майже всі студенти дали відповідь «Так». Більше половини студентів змогли перерахувати труднощі з якими б вони зустрілися працюючи викладачем у закладі вищої освіти але тільки 21,1% з експериментальної групи та 23,8% з контрольної групи змогли пояснити чому.

За методикою С. Пантелєєва були отримані наступні стандартні значення (стен) (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Значення за методикою самовідношення С. Пантелєєва у контрольній та експериментальній групах

Шкали	Контрольна група			Експериментальна група		
	високе	середнє	низьке	високе	середнє	низьке
Ступінь усвідомленості «Я» (знання основних особливостей характеру, основних якостей)	28,6%	52,4%	19%	26,3%	52,6%	21,1%
Самоповага, відчуття сили свого «Я»	23,8%	61,9%	14,3%	21,1%	63,2%	15,8%
Усвідомлення «Я» як внутрішнього стрижня, інтегруючого, організуючого особистість, «внутрішній» локус контролю	33,3%	42,8%	23,8%	31,6%	42,1%	26,3%
Очікуване ставлення оточуючих	42,8%	52,4%	4,8%	36,8%	47,4%	15,8%
Відчуття самоцінності, оцінка власної мобільності	33,3%	47,6%	19%	31,6%	52,6%	15,8%

Продовження таблиці 2.1

Шкали	Контрольна група			Експериментальна група		
	високе	середнє	низьке	високе	середнє	низьке
Самосприйняття, симпатія до себе	38,1%	52,4%	9,5%	31,6%	47,4%	21%
Бажання і готовність змінюватися по відношенню до наявного стану і в залежності від умов	9,5%	57,1%	33,4%	15,8%	47,4%	36,8%
Внутрішня конфліктність, рефлексія на загальному емоційному тлі ставлення до себе	9,5%	52,4%	38,1%	15,8%	52,6%	31,6%
Наявність орієнтації і переконань по відношенню до вибору професії	42,8%	47,2%	0%	36,8%	52,7%	10,5%

Як бачимо з таблиці 2.1 результати у контрольній групі та експериментальній майже однакові. Розглянемо їх більш докладніше.

В контрольній групі:

1) за шкалою «Ступінь усвідомленості «Я» (знання основних особливостей характеру, основних якостей)» більше половини студентів (52,4%) мають середнє значення, 28,6% показали високе значення знання основних особливостей характеру;

2) за шкалою «Самоповага, відчуття сили свого «Я» у 23,8% студентів виявлено високе значення відчуття сили власного «Я». Ці студенти поважають себе, повністю задоволені собою, своїми починаннями і досягненнями, відчувають свою компетентність і здатність вирішувати багато життєвих питань; 14,3% досліджуваних показали низьке значення. У таких студентів

неповага до себе, пов'язана з невпевненістю у своїх можливостях, із сумнівами в своїх здібностях;

3) за шкалою «Усвідомлення «Я» як внутрішнього стрижня, інтегруючого, організуючого особистість, «внутрішній» локус контролю» у 33,3% студентів виявлено високе значення. Ці студенти переживають власне «Я» як внутрішній стрижень, який координує і спрямовує всю активність, організовує поведінку і відносини з людьми, що робить їх здатним прогнозувати свої дії і наслідки контактів з оточуючими, що виникають. Студенти з низьким значенням (23,8%) мають послаблені механізми саморегуляції. Їх вольовий контроль недостатній для подолання зовнішніх і внутрішніх перешкод на шляху до досягнення мети;

4) за шкалою «Очікуване ставлення оточуючих» у половини досліджуваних виявлено середнє значення (52,4%). Середнє значення означає виборче сприйняття студентом ставлення оточуючих до себе. З його точки зору, позитивне ставлення оточуючих поширюється лише на певні якості, на певні вчинки; інші особистісні прояви здатні викликати у них роздратування і неприйняття;

5) за шкалою «Відчуття самоцінності, оцінка власної мобільності» більше половини студентів (47,6%) мають середнє значення. Середнє значення відображає вибіркоче ставлення до себе. Така людина схильна високо оцінювати ряд своїх якостей, визнавати їх унікальність. Інші ж якості явно недооцінюються, тому зауваження оточуючих можуть викликати відчуття малоцінності, особистої неспроможності. Високе значення виявлено у 33,3% досліджуваних;

6) за шкалою «Самосприйняття, симпатія до себе» тільки у 9,5% студентів визначено високе значення. Студенти з високим значенням самосприйняття схильні сприймати всі сторони свого «Я», приймати себе у всій повноті поведінкових проявів; загальний фон сприйняття себе позитивний. Такий студент часто відчуває симпатію до себе, до всіх якостей своєї особистості; свої недоліки вважає продовженням достоїнств; невдачі,

конфліктні ситуації не дають підстави для того, щоб вважати себе поганим людиною;

7) за шкалою «Бажання і готовність змінюватися по відношенню до наявного стану і в залежності від умов» високе значення спостерігається у 9,5% студентів. Ці студенти характеризуються високою ригідністю «Я» – концепції, прагненням зберегти в незмінному вигляді свої якості, вимогами до себе. У таких студентів відчуття самодостатності і досягнення ідеалу заважає реалізації можливості саморозвитку і самовдосконалення. Перешкодою для саморозкриття може бути також високий рівень особистісної тривожності, схильність сприймати навколишній світ як загрозливий самооцінці. Більш ніж у половини студентів (57,1%) – спостерігається середнє значення;

8) за шкалою «Внутрішня конфліктність, рефлексія на загальному емоційному тлі ставлення до себе» високе значення відповідає людині у якій переважає негативний фон ставлення до себе. Високе значення виявлено у 9,5% досліджуваних. Ці студенти знаходяться в стані постійного контролю над своїм «Я», прагнуть до глибокої оцінки всього, що відбувається в їх внутрішньому світі. Розвинена рефлексія переходить в самокопання, що приводить до знаходження в собі якостей і властивостей, що засуджуються. Студент з високим рівнем внутрішньої конфліктності, рефлексії на загальному емоційному тлі ставлення до себе характеризується високими вимогами до себе, що нерідко призводить до конфлікту між «Я» реальним та «Я» ідеальним, між рівнем домагань і фактичними досягненнями, до визнання своєї малоцінності. Істинним джерелом своїх досягнень і невдач вважає переважно себе;

9) за шкалою «Наявність орієнтації і переконань по відношенню до вибору професії» у 42,8% студентів контрольної групи визначено високе значення, у 47,2% – середнє значення, з низьким значенням не виявлено жодного досліджуваного (рис. 2.1.).

Рис. 2.1. Результати за методикою самовідношення С. Пантелєєва у контрольній групі

В експериментальній групі:

1) за шкалою «Ступінь усвідомленості «Я» (знання основних особливостей характеру, основних якостей)» більшість студентів (52,6%) мають середнє значення і лише 26,3% показали високе значення знання основних особливостей характеру. Низьке значення спостерігається у 21,1% студентів;

2) за шкалою «Самоповага, відчуття сили свого «Я» лише у 21,1% студентів виявлено високе значення відчуття сили власного «Я»; у 63,2% студентів – середнє значення і 15,8% досліджуваних показали низьке значення;

3) за шкалою «Усвідомлення «Я» як внутрішнього стрижня, інтегруючого, організуючого особистість, «внутрішній» локус контролю» у 31,6% студентів виявлено високе значення, у 42,1% – середнє значення, у 26,3% студентів – низьке значення;

4) за шкалою «Очікуване ставлення оточуючих» у 36,8% студентів виявлено високе значення, у 47,4% - середнє значення, у 15,8% - низьке значення. Студенти з високим значенням сприймають себе прийнятним

оточуючими людьми. Вони відчують, що їх люблять інші, цінують за особистісні та духовні якості, за здійснювані вчинки і дії, за відданість груповим нормам і правилам. Низьке значення за цією шкалою вказує на те, що людина відноситься до себе як до нездатної викликати повагу в оточуючих. Схвалення та підтримку від інших така людина не очікує;

5) за шкалою «Відчуття самоцінності, оцінка власної мобільності» 31,6% студентів мають високе значення, 52,6% – середнє значення та 15,8% – низьке значення. Студенти з високим значенням відчуття самоцінності та оцінки власної мобільності високо оцінюють свій духовний потенціал, багатство свого внутрішнього світу, вони схильні сприймати себе як індивідуальність і високо цінувати власну неповторність. Низьке значення вказує на глибокі сумніви людини в унікальності своєї особистості, недооцінки свого духовного «Я». Підвищена чутливість до зауважень і критики оточуючих на свою адресу робить такого студента образливим і ранимим, схильним не довіряти своїй індивідуальності;

6) за шкалою «Самосприйняття, симпатія до себе» у 31,6% студентів визначено високе значення, у 47,4% – середнє значення та у 21,0% – низьке значення. Студенти з середнім значенням самосприйняття схильні приймати не всі свої достоїнства і критикувати не всі свої недоліки. Низьке значення вказує на загальний негативний фон сприйняття себе, на схильність сприймати себе надто критично; симпатія до себе недостатньо виражена, виявляється епізодично; негативна оцінка себе існує в різних формах: від опису себе в комічному світлі до самознищення;

7) за шкалою «Бажання і готовність змінюватися по відношенню до наявного стану і в залежності від умов» високе значення спостерігається у 15,8%, середнє значення – у 47,4%, низьке значення – у 36,8%. Низьке значення фіксує високу готовність до зміни «Я» - концепції, відкритість новому досвіду пізнання себе, пошуки відповідності реального і ідеального «Я»;

8) за шкалою «Внутрішня конфліктність, рефлексія на загальному емоційному тлі ставлення до себе» високе значення виявлено у 15,8%

досліджуваних, середнє значення – у 52,6% та низьке значення – у 31,6% студентів. Середнє значення характеризує студента, у якого ставлення до себе, установка бачити себе залежить від ступеня адаптованості в ситуації; у звичних для себе умовах, особливості яких добре знайомі й прогнозовані, спостерігаються позитивний фон ставлення до себе, визнання своїх достоїнств і висока оцінка своїх досягнень; несподівані труднощі, які виникають додаткові перешкоди можуть сприяти посиленню недооцінки власних успіхів. Низьке значення найчастіше спостерігається у тих студентів, які в цілому позитивно ставляться до себе, відчують баланс між власними можливостями та вимогами навколишньої реальності, між домаганнями і досягненнями, задоволені сформованою життєвою ситуацією і собою; при цьому можливі заперечення своїх проблем і поверхнєве сприйняття себе;

9) за шкалою «Наявність орієнтації і переконань по відношенню до вибору професії» у 36,8% студентів визначено високе значення, середнє значення спостерігаємо у 52,7% та низьке значення лише у 10,5% досліджуваних (рис. 2.2.).

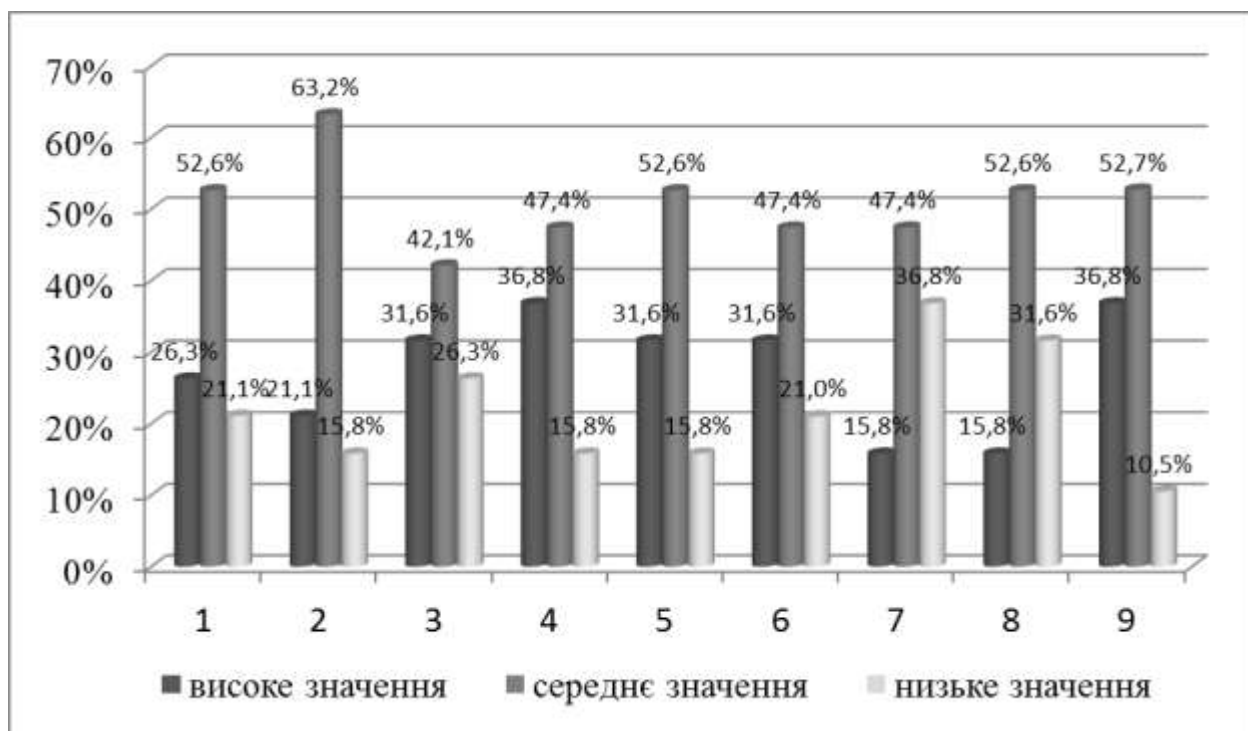

Рис. 2.2. Результати за методикою самовідношення С. Пантелєєва у експериментальній групі

Як бачимо як в контрольній так і в експериментальній групі більшість студентів мають середнє значення за всіма шкалами.

За методикою К. Замфір (в модифікації А. Реана) «Мотиви вибору професії» у контрольній та експериментальній групі були отримані наступні результати (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2

Мотиви вибору професії у контрольній та експериментальній групі (у %)

Мотиви	В дуже незначній мірі		В досить незначній мірі		У невеликій, але і в чималій мірі		У досить великій мірі		В дуже великій мірі	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Грошовий заробіток	0	0	4,7	0	28,6	21,1	42,9	52,6	23,8	26,3
Прагнення до просування по роботі	0	0	9,5	0	57,1	31,6	38,1	52,6	4,8	15,8
Прагнення уникнути критики з боку керівника або колег	19	10,5	23,8	10,5	28,6	31,6	23,8	36,8	4,8	10,5
Прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей	14,3	5,3	47,6	31,6	28,6	31,6	9,5	21	0	10,5
Потреба в досягненні соціального престижу і поваги з боку інших	0	0	4,8	0	23,8	15,8	52,4	57,9	19	26,3
Задоволення від самого процесу і результату роботи	0	0	0	10,5	23,8	31,6	33,3	42,1	42,8	15,8
Можливість найбільш повної самореалізації саме у даній діяльності	0	0	0	5,3	19	31,6	42,8	52,6	38,1	10,5

Аналіз отриманих результатів показав, що студенти обох груп задоволені обраною професією, але в контрольній групі більшою мірою. Вибираючи між якнайкращим, оптимальним і найгіршим типами співвідношень, більшість студентів контрольної групи обрали оптимальний комплекс, представлений поєднаннями: $BM > ЗПМ > ЗНМ$ і $BM = ЗПМ > ЗНМ$, більшість студентів експериментальної групи обрали комплекс $ЗПМ > BM > ЗНМ$. Це свідчить про те, що студенти, з даними мотиваційними комплексами, залучаються до цієї діяльності заради неї самої, а не для досягнення яких-небудь зовнішніх нагород. Така діяльність є самоціллю, а не засобом для досягнення якоїсь іншої мети. Тобто це ті студенти, яких привертає, перш за все, інтерес до самого процесу навчання, вони схильні вибирати складніші завдання, що позитивно відбивається на розвитку їх пізнавальних процесів.

Студенти, у яких мотиваційний комплекс характеризується переважанням зовнішньої негативної мотивації склали: в контрольній групі 1 респондент (4,8%), в експериментальній групі 3 респонденти (15,8%). Це може свідчити про байдуже, а ймовірно, і негативне ставлення до процесу навчання в цілому. Для таких студентів цінністю є не отримання професійних знань і умінь, а кінцевий підсумок їх навчання у закладі вищої освіти, тобто отримання диплома. Або, можна припустити, що якраз ці студенти прийшли до закладу вищої освіти не за своїм бажанням, а наприклад, тому що, на цьому наполягли батьки чи адміністрація закладу де вони працюють або щоб не втратити місце роботи. Тут допустима наявність і інших, нам невідомих причин.

На основі аналізу отриманих результатів можна виділити наступні дві групи студентів: з високим і низьким рівнем навчальної мотивації. Студенти з високим рівнем професійної мотивації спрямовані на навчально-професійну діяльність, на розвиток самоосвіти і самопізнання (таких студентів більше в контрольній групі). Студенти з низьким рівнем мотивації навчання відносяться індиферентно до процесу навчання. У кращому випадку проявляють пізнавальну активність на рівні попередження претензій з боку викладача. В

гіршому – займаються пошуком шляху заміни власного прояву знань матеріальним еквівалентом.

За результатами проведених методик та методу спостереження за діяльністю студентів на аудиторних заняттях нами було складено таблицю за наступними показниками професійної мобільності студентів контрольної та експериментальної груп на першому етапі дослідження: розуміння сутності «мобільність», «професійна мобільність»; відкритість до змін; здатність до цілепокладання; здатність до планування дій, проектування власного професійного розвитку та досягнення професійно значущих компетенцій вирішенні педагогічних завдань; вміння знаходити оптимальні виходи з ситуації утруднення; вміння аргументувати варіант вибору рішення і якість обґрунтованості явищ професійної діяльності; здатність активно самопроявлятися в нормальних і спеціально змодельованих умовах; усвідомленість, стійкість спрямованості (професійної, особистісної) на досягнення високих результатів діяльності (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Показники професійної мобільності в контрольній та експериментальній групі (перший діагностичний зріз)

Показники професійної мобільності	КГ	ЕГ
Розуміння сутності «мобільність», «професійна мобільність»	23,8%	21,1%
Відкритість до змін	57,1%	57,9%
Здатність до цілепокладання	38,1%	36,8%
Здатність до планування дій, проектування власного професійного розвитку та досягнення професійно значущих компетенцій вирішенні педагогічних завдань	28,6%	21%
Вміння знаходити оптимальні виходи з ситуації утруднення	57,1%	63,2%
Вміння аргументувати варіант вибору рішення і якість обґрунтованості явищ професійної діяльності	61,9%	57,9%

Продовження таблиці 2.3

Показники професійної мобільності	КГ	ЕГ
Здатність активно самопроявлятися в нормальних і спеціально змодельованих умовах	28,6%	21%
Усвідомленість, стійкість спрямованості (професійної, особистісної) на досягнення високих результатів діяльності	61,9%	52,6%

Отже, діагностика першого етапу дослідження дозволила проаналізувати початковий стан учасників педагогічного процесу, що забезпечує формування професійної мобільності; виявити наявний рівень готовності студентів. Як бачимо з таблиці 2.3, на початку експерименту показники професійної мобільності в контрольній та експериментальній групі не сильно відрізняються.

Після проведення першого діагностичного зрізу в контрольній та експериментальній групах нами було впроваджено курс «Технології професійної мобільності». Курс проводився зі студентами експериментальної групи. В контрольній групі цей курс не було впроваджено.

Після впровадження курсу «Технології професійної мобільності» було проведено повторне діагностування студентів обох груп за попередніми методиками (була добавлена методика незакінчених речень) та порівняно результати.

Встановлено, що у контрольній групі суттєвих змін не відбулося. Зупинимось більш докладніше на змінах, що відбулися в експериментальній групі студентів.

За результатами анкетування значні зміни відбулися у показниках, що відображають розуміння сутності понять «мобільність», «професійна мобільність». 78,9% (замість 21,1%) студентів дали повну відповідь на питання про дефініцію. Вони виділяли не тільки семантику, але й пояснювали важливість мобільності для професіонала.

Про позитивну динаміку формування професійної мобільності в експериментальній групі говорить рівень усвідомлення студентами своєї готовності бути мобільним.

Використовуючи методику незакінчених речень, ми виявили рівень готовності проявити мобільність.

Респондентам було запропоновано закінчити фразу, дописати речення: «Щоб довести, що я здатний(на) до вибору, я ...»; «Я дійсно добре себе знаю? так як я ...»; «Я хочу сказати, що я здатний(на) ...»; «Якщо доведеться круто змінити своє життя, я можу ...»; «У моєму характері є...» та ін.

Якісний аналіз висловлювань студентів – майбутніх викладачів закладів вищої освіти дозволив нам конкретизувати загальне уявлення студентів про себе і свої професійні очікування, про перспективу в ситуації вибору, що підтверджувало їх вміння говорити про своє майбутнє, співвідносити професійний вибір із своїми можливостями, оцінювати свої особистісні якості і готовність діяти.

Розкриваючи особистісно-характерологічні особливості студенти доводили, що знають себе і виділяли: доброзичливість і поступливість, твердість і непримиренність, які заважають у житті дуже сильно, старанність та ініціативність, ощадливість, акуратність. На жаль, коли в ході бесіди з кожним студентом експериментальної групи було запропоновано співвіднести названі риси характеру з ситуацією рішучого вчинку, то значна більшість досліджуваних (73,7%) не змогли взяти на себе лідерство. У реченнях «Я хочу сказати, що я здатний(на) ...», «У моєму характері є...» студенти розкривали свою емоційно-вольову сферу особистості: «здатна мобілізуватися, зосередитися, проявити завзятість, наполегливість, цілеспрямованість, жити за задалегідь наміченим планом, досягати задумане». З нашої точки зору, пропозиція «Якщо доведеться круто змінити своє життя, я можу ...»; повинно було розкрити такі сторони особистості студента, які властиві мобільній людині. Якісний аналіз фактичних даних підтвердив наші сподівання. Студенти, дійсно, розкривали сферу діяльності, сферу власного життєвого

шляху, сфери відносин з іншими людьми та соціумом: «завжди зможу застосувати свої знання і здібності», «я досить самокритичний і зможу швидко зорієнтуватись в тому, чого від мене очікують і співвіднести з тим, що я енергійний, здатний до творчості», «якщо змусять обставини, я використаю зв'язку з друзями, Інтернет, яким добре володію, представлю на конкурс цікаві програми», «зміню свої плани тільки із-за матеріальної вигоди», «буду намагатися знайти собі застосування в близькій сфері, де потрібні організаторські здібності» і т.п.

За методикою самовідношення С. Пантелєєва у контрольній групі відбулися незначні зміни, які ми представили на рисунку 2.3.

Рис. 2.3. Результати за методикою самовідношення С. Пантелєєва у контрольній групі (другий етап експерименту)

Як бачимо у контрольній групі як і на першому етапі експерименту більшість студентів мають середні значення за всіма шкалами.

В експериментальній групі за методикою самовідношення С. Пантелєєва відбулися більш суттєві зміни ніж в контрольній групі. Ці зміни представлені нами на рисунку 2.4.

Рис. 2.4. Результати за методикою самовідношення С. Пантелєва у експериментальній групі (другий етап експерименту)

Як видно з рисунка 2.4. в експериментальній групі:

– Більш ніж вдвічі збільшилася кількість студентів за шкалою «Ступінь усвідомленості «Я» (знання основних особливостей характеру, основних якостей)» (з 14,3% до 31,6%). Кількість з низьким значенням зменшилася з 21,1% до 10,5%.

– За шкалою «Самоповага, відчуття сили свого «Я» втричі зменшилася кількість респондентів з низьким значенням з 15,8% до 5,3%. Кількість респондентів з високим значенням збільшилася з 21,1% до 36,8%.

– За шкалою «Усвідомлення «Я» як внутрішнього стрижня, інтегруючого, організуючого особистість, «внутрішній» локус контролю» кількість студентів які сприймають себе прийнятими оточуючими людьми суттєво збільшилася.

– За шкалою «Очікуване ставлення оточуючих» студентів, які відносяться до себе як до особистості нездатної викликати повагу в оточуючих не виявлено (було 4 студента на першому етапі).

– Значно збільшилася кількість студентів з високим значенням за шкалою «Відчуття самоцінності, оцінка власної мобільності» – було 15,8% стало 47,4%.

– Кількість студентів, які схильні сприймати всі сторони свого «Я», приймати себе у всій повноті поведінкових проявів збільшилася більше ніж вдвічі (з 15,8% до 36,8%).

– За шкалою «Бажання і готовність змінюватися по відношенню до наявного стану і в залежності від умов» показники майже не змінилися (кількість студентів з низьким значення зменшилася з 36,8% до 26,3%).

– В чотири рази зменшилася кількість студентів з високим значенням внутрішньої конфліктності, рефлексії на загальному емоційному тлі ставлення до себе (з 21,1% до 5,3%).

– За шкалою «Наявність орієнтації і переконань по відношенню до вибору професії» відбулися позитивні але не суттєві зміни. Відсоток студентів з високим значенням збільшився з 36,8% до 47,4%.

За методикою К. Замфір (в модифікації А. Реана) «Мотиви вибору професії» у контрольній та експериментальній групі зміни, що відбулися були незначними.

Як і на першому етапі студенти обох груп задоволені обраною професією. Більшість студентів контрольної групи обрали оптимальний комплекс, представлений поєднаннями: $BM > ЗПМ > ЗНМ$ і $BM = ЗПМ > ЗНМ$, більшість студентів експериментальної групи окрім комплексу $ЗПМ > BM > ЗНМ$ обрали і комплекс $BM > ЗПМ > ЗНМ$.

В контрольній групі так і залишився 1 респондент (4,8%), у якого мотиваційний комплекс характеризується переважанням зовнішньої негативної мотивації, в експериментальній групі виявлено 2 респонденти (10,5%) – на першому етапі дослідження таким студентів було 3 (15,8%).

Дані змін показників майбутнього викладача у контрольній та експериментальній групах на початок і кінець експерименту було узагальнено нами таблицю 2.4.

Таблиця 2.4

Дані змін показників професійної мобільності майбутнього викладача ЗВО на початок і кінець експерименту (контрольна та експериментальна групи)

Показники	Початок		Кінець	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Розуміння сутності «мобільність», «професійна мобільність»	23,8%	21,1%	33,3%	78,9%
Відкритість до змін	57,1%	57,9%	61,9%	47,4%
Здатність до цілепокладання	38,1%	36,8%	38,1%	57,9%
Здатність до планування дій, проектування власного професійного розвитку та досягнення професійно значущих компетенцій вирішенні педагогічних завдань	28,6%	21%	38,1%	47,4%
Вміння знаходити оптимальні виходи з ситуації утруднення	57,1%	63,2%	61,9%	52,6%
Вміння аргументувати варіант вибору рішення і якість обґрунтованості явищ професійної діяльності	61,9%	57,9%	57,1%	68,4%
Здатність активно самопроявлятися в нормальних і спеціально змодельованих умовах	28,6%	21%	33,3%	52,6%
Усвідомленість, стійкість спрямованості (професійної, особистісної) на досягнення високих результатів діяльності	61,9%	52,6%	61,9%	52,6%

Як видно з таблиці 2.4. зміни у показниках контрольної групи не істотні. Натомість більшість студентів експериментальної групи (52,6%) вказали, що вони можуть знайти оптимальні виходи зі складних ситуацій, аргументувати свій варіант вибору, але цей показник зменшився (було 63,2%), як і показник

відкритості до змін (менше число студентів 47,4% замість 57,9%) ми пояснюємо підвищенням самокритичності і адекватністю самооцінки. Показник прагнення до досягнення успіхів у 52,6% залишився без змін.

Отже, отримані результати дозволяють зробити висновок про те, що курс «Технології професійної мобільності», сприяє більш ефективному формуванню професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти.

ВИСНОВКИ

Магістерська робота присвячена дослідженню процесу формування професійної мобільності майбутнього викладача закладу вищої освіти. Отримані в ході дослідження підсумки теоретичного аналізу та результати практичного вирішення зазначеної проблеми дозволяють укласти наступне.

Сфера професійної освіти створює об'єктивні передумови для вибору методів, форм, засобів і змісту навчання, організації самостійної пізнавальної діяльності. Нові підходи (модульне структурування курсів, кредитна система та ін.) активізують інтерес студентів до професійної діяльності. Вони вільно оперують такими поняттями, як компетентність викладача, готовність до професійної діяльності, функціональна грамотність/неграмотність. Але в більшості діяльність сучасного фахівця в недостатній мірі характеризується готовністю до зміни професійного статусу, кар'єрного зростання, до прояву будь-якого виду мобільності (соціальної, професійної, особистісної, психологічної тощо), що веде до професійної дезадаптації.

Для вирішення цього питання ми виявили сутнісний зміст понять «мобільність», «професійна мобільність». У результаті теоретичного аналізу було встановлено, що поняття «мобільність», що виникло в соціології, може бути інтерпретовано в педагогічних дослідженнях як стан, що актуалізує всі потенційні можливості особистості з тим, щоб знайти оптимальний вихід із ситуації утруднення і спрогнозувати професійний саморозвиток.

Нами встановлено, що це інтегративне, динамічне новоутворення в структурі особистості майбутнього викладача закладу вищої освіти відображає відкритість до змін, ступінь усвідомлення сутності мобільності і проявляється в аналітичному способі мислення, вмінні оцінити ситуацію, співвіднести зі своїми можливостями та потребами, ціннісними установками і мотивами професійного саморозвитку, вмінні прогнозувати і знаходити оптимальний вихід із ситуації утруднення, адекватно змінювати свою діяльність при

виникненні нових обставин.

В силу цього, професійну мобільність майбутнього викладача закладу вищої освіти ми визначаємо як властивість особистості, що сприяє швидкому реагуванню на ситуацію утруднення і актуалізує всі потенційні можливості суб'єктної активності студента при виборі варіантів і способів вирішення професійно-педагогічних завдань та прогнозування професійної самореалізації. Професійна мобільність є фундаментом ефективності реагування особистості на різні проблемні ситуації, що складаються в сучасному суспільстві. Вона виступає певним особистісним ресурсом, що лежить в основі дієвого перетворення навколишнього світу і себе в цьому світі і забезпечує фахівцю готовність до змін не тільки професійного, але й особистого життя; сприяє розвитку творчого ставлення до професійної діяльності, до саморозвитку, до ефективного вирішення професійних і життєвих проблем з багатоаспектними факторами вибору.

Було встановлено, що професійна мобільність залежить від багатьох факторів: рівня освіченості, комунікативної та професійної компетентності, діловитості, професійної інтуїції, цінностей і смислів життя, моральних установок і здатності до прогнозування, соціальної мобільності, життєвого і професійного досвіду. Проблема професійної мобільності – проблема розвитку і зміни людських цінностей, їх сфери дії, конфліктів між новими та традиційними цінностями і шляхів їх подолання. У міру зміни суспільства (як прогресивного розвитку, так і регресивного) створюються все нові умови, які одночасно сприяють більш повній реалізації людиною самої себе, своїх можливостей і вимагають адекватної оцінки ситуації, що змінюється, вміння не тільки адаптуватися до нових динамічних умов, а також переорієнтуватися і переоцінювати нові професійні реалії.

В ході дослідження було виявлено критерії та показники за якими оцінювалися результати експерименту: суб'єктний (показники: розуміння сутності професійної мобільності, рівень готовності до вибору у вирішенні професійних завдань; рефлексивні вміння, свідоме подолання ситуації

утруднення, потреба у суб'єкт-суб'єктній взаємодії) і діяльнісний (показники: відкритість до змін, здатність до цілепокладання, планування власного професійного розвитку, вміння знаходити і аргументувати свої дії в ситуації утруднення, активність у навчальній діяльності).

З метою сприяння формуванню у студентів професійної мобільності в професійно-педагогічних видах діяльності було розроблено та апробовано курс «Технології професійної мобільності», до задач якого входило: формування уявлення про сутність професійної мобільності, формування мотивації до особистісної та професійної самореалізації, особистісного та професійного самовдосконалення, формування компетенцій, що забезпечують готовність студента до прояву професійної мобільності та розвиток якостей особистості, необхідних для прояву професійної мобільності. Експериментальне дослідження підтвердило ефективність розробленого курсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулина О. А. *Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования*. [3-е изд., перераб. и доп. Москва : Просвещение, 2004. 228 с.
2. Амирова Л. А. Багишаев З. А. *Профессионально-педагогическая мобильность: сущность, стратегии реализации, векторы развития*. Москва : РАО, 2004. 190 с.
3. Бех І. Д. *Виховання особистості : у 2 кн.* Київ : Либідь, 2003. Кн. 1 : *Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади*. 280 с.
4. Василенко Н. В. *Роль институтов повышения квалификации в повышении профессиональной мобильности населения. Взаимодействие личности, образования и общества в изменяющихся социокультурных условиях : материалы VI Междунар. науч.-практ. конф. (г. Санкт-Петербург, 14 мая 2003 г.)*. Санкт-Петербург, 2003. С. 25-29.
5. Ващенко А. М. *Формування професійної мобільності майбутніх офіцерів у процесі навчання у вищих військових навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2006. 183 с.*
6. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.*
7. Вишнякова С. М. *Профессиональное образование. Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика*. Москва : НМЦ СПО, 1999. 538 с.
8. Гончаренко С. У. *Український педагогічний словник*. Київ : Либідь, 1997. 375 с. URL: <https://hum.edu-lib.com/szbrannoe/goncharenko-s-u-ukrayinskiy-pedagogichniy-slovník-onlayn>.
9. Голуб Т. Л. *Науково-дослідницька компонента університетської освіти в світлі Болонського процесу. Вища освіта України*. Київ : Гнозис, 2010. Т. 1 (19). С. 218-226.
10. Горюнова Л. В. *Профессиональная мобильность специалиста как проблема*

- розвиваючогося образования в России : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08. Ростов н/Дону, 2006. 47 с.
11. Гринько В. О. Психологічні засади розвитку професійної мобільності викладача вищої школи : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2012. 20 с.
 12. Грицькова Н. В. Професійна мобільність фахівця: сутність та структура. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Педагогічні науки*. Луганськ, 2010. № 12 (199). С. 27-31. URL: <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=9328&chapter=1>.
 13. Гуров Ю. С., Сильвестрова Т. Я. Образовательные потребности студенческой молодёжи. *Технологии качества жизни*. 2001. Т. 1, № 2. С. 41–44.
 14. Дворецкая Ю. Ю. Психология профессиональной мобильности личности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Краснодар, 2007. 24 с.
 15. Денисенко Н. Г. Теоретичні і методичні засади формування професійної мобільності майбутніх учителів фізичної культури : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2021. 610 с.
 16. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
 17. Добровольський Ю., Добровольський В., Зарічанський О. Особливості структури професійної мобільності викладача вищого військового навчального закладу. *Військова освіта*. 2020. № 1 (41). С. 117-126.
 18. Добрышина Е. В. Профессиональная мобильность как один из критериев качества образования. *Управление качеством*. 2006. Вып. VI. URL: <http://fh.kubstu.ru/juk/vipusk6.htm>.
 19. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Краткий психологический словарь. Личность образование, самообразование, профессия. Минск : «Хэлтон», 1998. 399 с.
 20. Дячок Н. В. Мобільність педагога як шлях реалізації положень нової концепції педагогічної освіти. *Освітологічний дискурс*. 2019, № 1-2 (24-

- 25). С. 128-140.
21. Енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/1252541/>.
 22. Занина Л. В., Меньшикова Н. П. Основы педагогического мастерства. Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. 288 с.
 23. Заславская Т. И. Трудовая мобильность как предмет экономико-социологического исследования. Новосибирск : Наука, 1974. 256 с.
 24. Зверева Н., Шевченко С., Каткова О. Подготовка выпускника к социальной и профессиональной мобильности. *Высшее образование в России*. 2006. № 6. С. 89-93.
 25. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития. Москва : Академия, 2009. 239 с.
 26. Игошев Б. М. Организационно-педагогическая система подготовки профессионально мобильных специалистов в педагогическом университете. Москва : ВЛАДОС, 2008. 201 с.
 27. Исаев И. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя : учебное пособие. Москва : Академия, 2004. 208 с.
 28. Иванченко Є. А. Професійна мобільність майбутніх фахівців : навчально-методичний посібник. Одеса : СМІЛ, 2004. 120 с.
 29. Ієвлев О. М. Компетентності професійно-педагогічної мобільності майбутнього викладача в умовах магістратури. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. Вип. 64. С. 105–111.
 30. Ієвлев О. М. Формування професійно-педагогічної мобільності майбутнього викладача засобами інноваційних педагогічних технологій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 62, т. 2. С. 93-97. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/62/part_2/20.pdf.
 31. Калиновский Ю. И. Введение в андрагогику. Мобильность педагога в образовании взрослых : монография. Москва : Вита пресс, 2000. 308 с.

32. Каплина С. Е. Концептуальные и психологические основы формирования профессиональной мобильности будущих инженеров в процессе изучения гуманитарных дисциплин : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08. Чебоксары, 2008. 48 с.
33. Кердяшева О. В. Педагогические условия формирования готовности к профессиональной мобильности студентов в образовательном процессе вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Воронеж, 2010. 204 с.
34. Кипина О. А. Формирование профессионально-педагогической мобильности у студентов педвуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Ишим, 2009. 202 с.
35. Коваліско Н.В. Трудова мобільність в умовах регіонального ринку праці : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.07. Львів, 1999. 20 с. URL: <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=81020>.
36. Кожемякіна Н. І. Соціально-педагогічні умови формування професійної мобільності майбутніх менеджерів-аграріїв : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Ізмаїл, 2006. 167 с.
37. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі / О. О. Біла та ін. Ізмаїл : ІДГУ, 2007. 236 с.
38. Кормильцева М. В. Социально-личностные компетенции студентов как фактор развития их профессиональной мобильности : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.. Екатеринбург, 2009. 190 с.
39. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Розвиток. Результати. Київ : Грамота, 2005. 448 с.
40. Крижко В. Антологія аксіологічної парадигми управління освітою : навчальний посібник. Київ : Освіта України, 2005. 440 с. URL: <https://dspace.bdpu.org/bitstream/123456789/111/1/Kryzhko.V.V.%20Antolohiya%20aksiolohichnoyi%20paradyhmy%20osvity.pdf>.
41. Кугель С. А. Профессиональная мобильность в науке. Москва : Наука, 1983. 372 с.
42. Куйбіда В. С., Шпекторенко І. В. Професійна мобільність та проблеми

професіоналізації персоналу публічного управління : монографія. Київ : НАДУ, 2018. 256 с.

43. Лазар М. Г. Профессиональная мобильность в науке: понятие, формы, проблемы. *Актуальные проблемы изучения профессиональной мобильности и правосознания молодых специалистов* : материалы междунар. науч.-практ. конф. Санкт-Петербург, 2013. С. 16-19.
44. Лесохина Л. Н. К обществу образованных людей. Санкт-Петербург : ИОВ РАО, «Тускарора», 1998. 266 с.
45. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс : підручник. Київ : Каравела, 2004. 456 с.
46. Майборода Р. Професійна мобільність викладача як складова соціального капіталу. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2018. № 3 (2). С. 189-192. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/ped-visnik-62-2018-2-36.pdf>.
47. Макарова Л. Н. Преподаватель высшей школы: индивидуальность, стиль, деятельность : монография : в 2 ч. Москва : МГПУ; Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2000. Ч. 2. 142 с.
48. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва : Знание, 1993. 320 с.
49. Маркова А. К. Формирование интересов и мотивов учебной деятельности. Москва : Просвещение, 1999. 196 с.
50. Меркулова Л. П. Формирование профессиональной мобильности специалистов технического профиля средствами иностранного языка : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08. Самара, 2008. 40 с.
51. Мищенко В. А. Формирование профессиональной мобильности в системе высшего профессионального образования : монография. Ханты-Мансийск : «Информационно-издательский центр», 2010. 215 с.
52. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : затв. Указом Президента України від 25.06.2013 р. № 344. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>.

53. Національний освітньо-науковий глосарій / ред. кол. В. Г. Кремень та ін. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 524 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/715512/1/Glosariy_Full_Fin.pdf.
54. Никитина Е. А. Педагогические условия формирования профессиональной мобильности будущего педагога : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Иркутск, 2007. 199 с.
55. Никулина И. В. Формирование профессионально-педагогической мобильности преподавателя высшей школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Самара, 2005. 207 с.
56. Нужнова С. В. Педагогическое содействие формированию готовности студентов вуза к профессиональной мобильности : метод. пособ. Троицк : «ЧелГУ» 2010. 116 с.
57. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Москва : АЗЪ, 1995. 928 с.
58. Павелків Р. М. Загальна психологія : підручник. Київ : Кондор, 2009. 576 с.
59. Панас Ю. В. Рефлексивні механізми професійної мобільності особистості : дис. ... канд. психол. наук (д-ра філос.) : 19.00.01. Луцьк, 2018. 224 с.
60. Педагогика. Большая современная энциклопедия / сост. Е. С. Рапацевич. Минск : Современное слово, 2005. 720 с.
61. Педагогічна книга майстра виробничого навчання : навч.-метод. посіб. / Н. Г. Ничкало та ін. Київ : Вища школа, 1994. 334 с.
62. Пискарева И. Е. Формирование готовности будущего учителя к инновационной деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2000. 150 с.
63. Пілецька Л. С. Професійна мобільність особистості: психологічний аспект аналізу. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 3 (32). С. 197-202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tippp_2013_3_35.
64. Пріма Р. М. Професійна мобільність фахівця яку наукова проблема. *Вісник Черкаського університету. Педагогічні науки*. 2011. Вип. 206. С. 124-129. URL: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-01/08prmssp.pdf>.

65. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014. № 1556-VII. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
66. Проектування педагогічного простору для стимулювання внутрішньої і зовнішньої мобільності учасників навчально-виховного процесу : методичні рекомендації / укл. Т. А. Кузьміч, К. М. Товстуха. Херсон : Вид-во ХДПУ, 2012. 87 с.
67. Професійна освіта. Словник : навч. посіб / уклад. С.У. Гончаренко та ін. Київ : Вища школа, 2000. 380 с.
68. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение. Москва : Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж : НПО «МОДЭК». 1996. 256 с.
69. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика : учебник для вузов. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 432 с.
70. Рідкодубська Г. А. Професійна мобільність майбутнього працівника соціальної сфери: теорія та практика : монографія. Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2018. 296 с. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/7850/1/МонографіяРідкодубська.pdf>.
71. Рыбникова Л. И. Организация практического обучения в колледже как один из путей формирования социально-профессиональной мобильности специалиста. *Практико-ориентированные технологии современного образования*. 2005. URL: <http://www.igpk.ru/rc/default.asp?P=060116>.
72. Савченко О. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Початкова школа*. 2001. № 7. С. 11-16.
73. Садовская Е. А. Формирование профессиональной компетентности будущих преподавателей-исследователей университета : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Оренбург, 2005. 224 с.
74. Сайфутдинова Е. В. К вопросу о профессиональной мобильности молодежи в условиях становления рыночных отношений. *Современное состояние и перспективы развития гуманитарных наук*. Одесса, 1997. Ч. II. С. 38-42.

75. Сергеева Т. Б. Профессиональная мобильность преподавателя высшей школы: проблемы исследования. *Вестник Тихоокеанского государственного университета. Педагогика и психология*. 2013. № 1 (28). С. 243-252.
76. Сечина К. А. Профессиональная мобильность как качество личности современного специалиста. *Актуальные проблемы изучения профессиональной мобильности и правосознания молодых специалистов* : материалы междунар. науч.-практ. конф. Санкт-Петербург, 2013. С. 69-72.
77. Сидорова Н. В. Роль инновационного развития высшей школы в профессиональной мобильности молодежи : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.04. Иркутск, 2006. 25 с.
78. Скороход Н. Удосконалення структури системи професійного навчання державних службовців у контексті європейської інтеграції. *Проблеми трансформації системи державного управління в умовах політичної реформи в Україні* : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (м. Київ, 31 трав. 2006 р.). Київ, 2006. Т. 1. С. 299-300.
79. Сластенин В. А., Каширин В. П. Психология и педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Академия, 2013. 473 с.
80. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. Москва : Академия, 1992. 544 с.
81. Социальная работа : учебное пособие для вузов / под общ. ред. проф. В. И. Курбатова. Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. 134 с.
82. Социологическая энциклопедия / под общ. ред. А. Н. Данилова. Минск : Беларуская Энцыклапедыя, 2003. 384 с.
83. Сушенцева Л. Проблема професійної мобільності у контексті міждисциплінарного підходу. *Теорія і методика професійної освіти*. 2011. № 1. С. 3-11.
84. Сушенцева Л. Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах : теорія і практика : монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. 439 с.

85. Теремінко Л. Г. Формування готовності до професійної мобільності майбутніх фахівців з інженерії програмного забезпечення : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2020. 318 с.
86. Триндюк В. А. Академічна мобільність студентської молоді: психолого-педагогічні проблеми. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 22 (4). С. 197-203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_22%284%29__30.
87. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения. Москва : Педагогика, 1990. 192 с.
88. Форманенко Н. Мобильность кадров на промышленном предприятии. Киев : Наукова думка, 1981. 218 с.
89. Хорев І. Теоретичні проблеми дослідження наукових засад професійної мобільності викладача вищої школи. *Вісник Львівського університету*. 2009. Вип. 25., ч. 3. С. 242-249. URL: http://lnu.edu.ua/Pedagogika/periodic/visnyk/25_3/29_khorev.pdf.
90. Чусова О. М. Професійна мобільність майбутніх соціальних педагогів у процесі взаємодії з молодшими школярами девіантної поведінки. *Наукові записки. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, 2012. № 6. С. 209-213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2012_6_41.
91. Шпекторенко І. Поняття та структура феномену професійної мобільності державного службовця. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24). С. 467-472. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_4_73.
92. Якиманская И. С. Технология личностно-ориентированного образования. Москва : Сентябрь, 2000. 210 с.
93. Duncan O. D., Featherman D. L. Sociological background and achievement. New-York - London : Seminar Press, 1972. 344 p.
94. Erikson, R., Goldthorpe J. H. The constant flux. A study of class mobility in industrial societies. Oxford : Clarendon press, 1992. 429 p.
95. Featherman D. L., Hauser R. M. A Refined Model of Occupational Mobility. New-York, 1978. 246 p.